

KAMER Vakfı

Fatihpaşa Mahallesi Yıkıkaya Sokak No: 4 4/1

Sur – Diyarbakır

Telefon: 0412 503 77 70

Faks: 0412 224 23 19

d.kamervakfi@gmail.com

www.kamer.org.tr

Grafik Tasarım/Kapak Tasarımı

Nesne Emt

Basım

Karınca Ajans Yayıncılık Matbaacılık

Dr. Mediha Eldem Sokak No: 56/1 Kızılay – Ankara

Bu çalışma Civil Rights Defenders – CRD desteği ile hazırlanmıştır.

www.crd.org

Önsöz

Türkiye, 2021 yaz aylarında iklim krizi, buna bağlı olarak yaşanan **küresel ısınma** ve diğer afetler ile sarsıcı bir şekilde yüzleşti. Onlarca kişinin hayatını kaybettiği, çeşitli yerleşim yerlerinin yok olduğu büyük sel baskınları yaşandı.

Günlerce devam eden ve ormanlarda büyük hasarlara neden olan yangınlar yaşandı. Tüm bu felaketler TV'lerden günlerce izlendi.

Orman alanları kül oldu, hayatlarını, evlerini, köylerini, işlerini kaybeden yüzlerce acıya tanık olduk.

KAMER'in örgütlü olduğu Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgelerinde de sel baskınları ve yangınlar yaşandı. Van'ın ilçelerinde yaşanan sel baskınında halk büyük zarar gördü. Can kayıpları yaşandı. Tunceli'deki ormanlar günlerce yanmaya devam etti.

Bu Bölge'de yaşananlar küçük bir iki haber dışında medyada yer almadı.

Ama iklim değişiminin yol açtığı tahribat bunlarla sınırlı değildi. Asıl tahribat KAMER'in hedef grubunu oluşturan kadınların başvuruları ve KAMER Ekibinin saha çalışmaları sırasında ortaya çıktı.

Yaz aylarında, doğal kaynaklardan yararlanarak çeşitli ürünler geliştiren **yoksul kadınlar** 2021 yazında bu olanaklarını ve buradan sağladıkları **gelirleri büyük ölçüde kaybettiler.**

Kuyuların ve küçük derelerin suyu kurudu. Aşırı sıcak ve susuzluk ekilen sebzeleri, tahılları kuruttu. Kırıldan topladıkları otları hem taze hem de kurutarak tüketen kadınlar, bu olanaklarını büyük ölçüde kaybetti.

İklim değişiminin yol açtığı olumsuzlukların artarak devam ettiği/edeceği bilinmektedir.

Türkiye'deki yönetimin uygulamaları, siyasetçilerin genellikle iklim krizi, yol açtığı ve açacağı tahribat, alınması gereken tedbirler, iklim adaletsizliği konusunda gerekli bilgiye sahip olmadıklarını ya da önemsemediklerini göstermektedir.

Biz STK'lar da bin bir sorun ile uğraşırken iklim krizini gözden kaçırdık. Oysa bütün krizler gibi iklim krizi de başta kadın ve çocuklar olmak üzere birçok sorunu aynı anda yaşayan yoksulları etkiliyordu.

KAMER bu tespiti yaptıktan sonra iklim krizi konusunda hızla öğrenmeyi ve öğrendiklerini paylaşarak farkındalık yaratmayı hedefledi.

Yıllardır iklim krizi konusunda emek vermiş hocalarımızın desteği ile önce KAMER Ekibi öğrendi.

Öğrendiklerimizden faydalanarak sunumlar hazırladık ve sahaya çıktık. Binlerce kadına ulaşarak "İklim Krizi ve İklim Krizinin Toplumsal Cinsiyet Boyutu" konusunda farkındalık yaşamalarına katkı sağladık ve sağlamaya devam edeceğiz.

Bu yaygın da birlikte öğrenip, birlikte güçlenmek ve çoğalmak üzere, isteyen herkese verilmek üzere hazırlandı.

Emeği geçenlere saygılarımızla,

KAMER adına
Nebahat Akkoç

Katkıda Bulunanlar

Emel Memiş

Doç. Dr. Emel Memiş Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü öğretim üyesi ve Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği (CEİD) Yönetim Kurulu üyesidir. Makroekonomi, toplumsal cinsiyet ve ekonomi alanında araştırmalar yürütmektedir. 2007'de Cinsiyet Eşitliği ve Ekonomi programına araştırmacı olarak katıldığı Levy Ekonomi Enstitüsü'nde karşılıksız emek, yoksulluk ve zaman yoksulluğu üzerine çalışmalara katkıda bulunmakta ve 2017 yılından itibaren Feminist Economics yardımcı editörlüğü ve Oxford Development Studies editör danışma kurulu üyeliği görevini yürütmektedir. Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Makroekonomi ve Uluslararası İktisat Çalışma Grubu (GEM-IWG) ve Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi (KEIG) çalışmalarına hem araştırmacı hem de kadın emeği ve istihdamı konusunda aktivist olarak katkıda bulunmaktadır.

Ezgi Kovancı (Düzenleyen)

Lisans öğrenimini Kocaeli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde tamamlamıştır. Lisans eğitimi sırasında Phillips Marburg Üniversitesi'nde Erasmus programından yararlanmıştır. Yüksek lisansını Yurtdışı Yüksek Lisans bursu ile Southampton Üniversitesi'nde Integrated Environmental Studies Bölümünde tamamlamıştır. Doktora eğitimi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kent ve Çevre Bilimleri Programında gerçekleştirmiş ve aynı zamanda Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmıştır. Doktora eğitimi sırasında Trier Üniversitesi'nde değişim programından yararlanarak doktora tez araştırmasının bir bölümünü Almanya'da gerçekleştirmiştir. Şu anda Adıyaman Üniversitesi'nde Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı'nda Doktor Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır. İklim krizi ve toplumsal cinsiyet konularında çalışan Dr. Ezgi Kovancı çevre politikası, çevre yönetimi, kentleşme politikası, kent analizi gibi derslerin yürütücülüğünü yapmaktadır.

Gülay Toksöz

Prof. Dr. Gülay Toksöz ODTÜ Ekonomi-İstatistik Bölümünü 1978'de bitirdikten sonra DİSK Araştırma Enstitüsünde uzman olarak çalıştı. 1982'de yurtdışına giderek doktora derecesini Federal Almanya'da göçmen kadın işçilerin işgücü piyasasındaki durumları ve sendikal katılımları üzerine yazdığı tez çalışmasıyla Berlin Hür Üniversitesi'nin Politik Bilimler Bölümünden 1990'da aldı. 1992 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nde göreve başladı. 2004-2008 yılları arasında Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı başkanlığını yürüttü. Kuruluşundan bu yana KEFA'nın (Kadın Emeği Çalışan Feminist Araştırmacılar) çalışmaları içinde yer aldı. Öğretim üyeliği görevinden 2016 yılında emekli oldu. Akademik çalışmalarını sürdüren Toksöz'ün uluslararası emek göçü, toplumsal cinsiyet perspektifinden işgücü piyasaları, kalkınmada kadın emeği konularına ilişkin çok sayıda ulusal ve uluslararası yayını var. 2021'de yayınlanan son kitabı 20. yüzyılın ikinci yarısından günümüze Batı Avrupa ülkelerine yaşanan emek göçünün bir panoramasını göçmen kadın işçiler açısından çiziyor. Halen Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneğinde aktif olarak çalışıyor.

Nesrin Algan

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (Mülkiye) Siyaset ve İdare Bölümü mezunu olan Prof. Dr. Nesrin Algan, yüksek lisans ve doktora eğitimini aynı fakültede Kentleşme ve Çevre Sorunları bilim dalında yapmıştır. 1984-1998 yılları arasında Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı (daha sonra Çevre Bakanlığı) dış ilişkiler biriminde uzman ve yönetici olarak çalışmıştır. 1998'den bu yana AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Kent, Çevre ve Yerel Yönetim Politikaları Anabilim Dalında öğretim üyesidir. Çevresel Politikalar, Denizel Çevre Politikaları, Çevresel Güvenlik, Uluslararası Çevre Hukuku, Sürdürülebilir Gelişme, İklim Siyaseti ve Ekokırım alanlarında çalışan ve dersler veren Prof. Algan çeşitli sivil toplum kuruluşlarında da gönüllü olarak görev yapmaktadır.

Yasemin Kaya

Doç. Dr. Yasemin Kaya 1978 yılında Hamburg'da doğdu. 2000 yılında Uludağ Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun oldu. 2004 yılında Yüksek Lisansını, 2010 yılında ise Doktorasını Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kentleşme ve Çevre Sorunları bilim dalından aldı. 2013 yılında Uludağ Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde Dr. Öğretim Üyesi kadrosuna atandı. Halen İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi dekan yardımcılığı ve Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı başkanlığı görevlerini yürütmektedir. Araştırma alanları, uluslararası çevre politikaları, çevre rejimleri, iklim değişikliği ve kentsel çevre sorunlarıdır.

İçindekiler

Nedenleri ve Sonuçlarıyla İklim Krizi.....	7
İklim Krizi Olunca Neler Oluyor?.....	11
Doğal Kaynaklar ve Kalkınma Paradoksu.....	13
İklim Krizine Kim Neden Oluyor? İklim Krizinin Sorumlusu Kim/Kimler?	
Kime Karşı Sorumlu?.....	17
İklim Krizinin Mağduru Kim/Kimler?.....	18
İklim Krizinin Toplumsal Cinsiyet Boyutu.....	19
Kadınlar Kurban mı? Aktör mü?.....	25
Neden İklimde Adalet İstiyoruz?.....	26
Geçmişten Günümüze İklim Krizine Yönelik Uluslararası Adımlar.....	29
İklim Etkisini Azaltmada Toplumsal Cinsiyetin Rolü.....	36
Kaynakça.....	38

Nedenleri ve Sonuçlarıyla İklim Krizi

İklim değişikliği kendiliğinden doğal döngülerle değişen iklim meselesi değil insanın faaliyetleri sonucu küresel atmosferin bileşiminin bozulması ve gezegendeki ekolojik düzenin alt üst olması ile küresel bir krizin oluşmasıdır. İklim değişikliğine yol açan sera gazları doğada belirli seviyelerde yer almaktadır ancak insan kaynaklı faaliyetler sonucunda atmosfere salınan bu gazların özümsebilecek miktarların çok üzerinde olması döngülerde de yıkıcı sonuçları olan iklim krizine neden olmaktadır. İnsan tarafından üretilen sera gazlarının atmosferle gezegen arasında seradaki gibi kalın bir tabaka oluşturmasının ardından, güneş ışınlarının bu tabakaya vurup kırılarak ve daha çok ısınmasıyla yer küreye düşmesi bu krizin nedenidir. **Bu krizle birlikte gezegenin her yeri aynı zamanda ve aynı miktarda ısınmadığı için artık küresel ısınma demeyi yeğlemiyoruz.** İklim krizinin, mevsimlerin daha sert geçmesi ve daha alışılmadık biçimde olup bitmesi, aşırı iklim olayları, görülmeyen birtakım oluşumların görülmeye başlanması gibi sıralanabilecek sonuçları var.

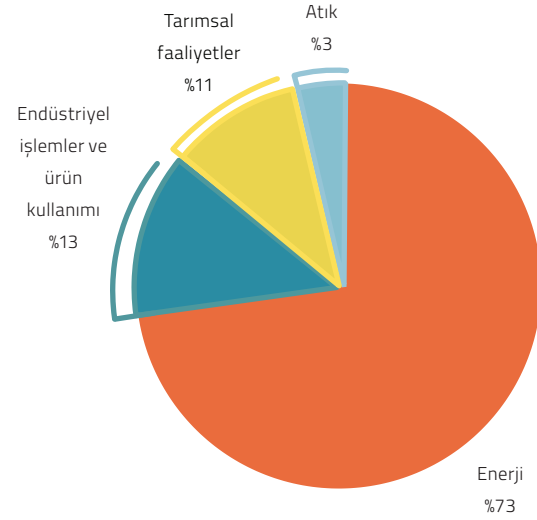

Peki biz bu krize nasıl yol açıyoruz?

İklim krizinin çıkış noktasının 18. yy.dan itibaren başlayan sanayileşmeye paralel olarak artan fosil yakıtların kullanımı ve doğal kaynakların sorumsuzca tüketilmesi olduğu söylenebilir. Sanayi Devrimi'nin başlangıcı her ne kadar buhar makinesinin icadı olarak bilinse de esas girdinin fosil yakıt olan kömür olduğunun unutulmaması gerekiyor. Daha sonraki süreçlerde özellikle dünya genelinde ulaşımda motorlu araçlara olan bağımlılığın artması petrolü bir diğer önemli kaynak haline getirmiştir. Sanayide de kullanılan bu fosil yakıtlara bir de doğalgazın eklenmesi özellikle son 50 yılda dünyanın müthiş bir karbon salımıyla baş etmek zorunda kalmasına neden olmuştur. Atmosferde biriken karbonun dünyaya

gelen güneş ışınlarının geri yansımalarını önleyerek aşırı ısınmaya neden olması ise nur topu gibi bir kriz yaratmıştır. Fosil yakıtların yaklaşık %73'lük bir bölümü bu sera gazlarının enerji üretiminden ve tüketiminden kaynaklanmaktadır. Bu yüzdede en çok paya sahip olanlar ise ilk sırada kömür olmakla beraber petrol ve doğalgazdır. Sera gazı üretimine yol açan diğer bileşenler sanayi, tarımsal faaliyetler ve atıklar olarak sıralanabilmektedir (Şekil 1).

Sektör Emisyonlarının Toplamdaki Payları

Şekil 1. Sera gazı üretimine yol açan bileşenler
Kaynak: Gündoğan, (2018), Erişim:

<https://www.iklimhaber.org/turkiye-sera-gazi-emisyon-istatistiklerine-yakin-bakis/>.

Tarımsal faaliyetler deyince özellikle Trump döneminde duyulan "Kömüre laf edeceğinize ineklere, büyük baş hayvanlara bakın onlar küresel iklim değişikliğinin kriz haline dönüşmesine neden oluyor".

Bilimsel olarak doğru mu? **DOĞRU**

Tarım ve hayvancılık faaliyetlerinden de sera gazı üretiliyor. Ama tarım ve hayvancılık deyince bunu "endüstriyel tarım ve hayvancılık" olarak düşünmek gerekiyor. Günümüzde tavuk ve inek gibi büyük hayvancılık endüstrisi hayvanları, kesime uygun kiloya gelinceye kadar büyüyecekleri kafesler içinde ve kapalı ortamlarda üretiliyorlar. Belli bir ağırlığa gelince ise kesime gidiyorlar. Hayvanlara ciddi bir eziyet ve işkence yaratan bu durum yani "endüstriyel hayvancılık" aynı zamanda kalori değeri artırmak için yüklenen antibiyotikler nedeniyle bu eti yiyen insanların antibiyotik dirençliliği gibi sorunlarla karşılaşması gibi sakıncalı durumları da barındırıyor.

İnsanlık sanayi devriminden bu yana doğal kaynakları aşırı ve geri döndürülemez şekilde tüketmekte. Bunun bir parçası olarak da atmosfere aşırı sera gazı salımına neden olan insanlık gezegenin ve kendi türünün de başını belaya sokmakta. Aslında sadece insan türünün mü? Hayır! Aynı zamanda tüm diğer canlıların ve hatta cansız olan toprağın ve suyun... Şu anda gezegenimizde 6. Büyük Yok Oluş dönemi yaşıyor. Bundan önce 5 tane yok oluş yaşamış olan gezegenimizde hala insan uygarlıkları var ve doğal kaynaklar kullanılabilir diyebilirsiniz hatta o zaman 6. Yok Oluş da benzer şekilde tolere edilebilir diye düşünenler de mutlaka olacaktır. Ancak unutulmaması gereken bir nokta var, ilk büyük 5 yok oluş yaşandığında gezegende henüz insan türü yoktu. Dolayısıyla insan türünün sebep ve şahit olduğu ilk büyük yok oluş bu! İklim krizi böyle devam

ederse 6. Büyük Yok Oluş başlayacak diyen kimi bilim insanlarının aksine pek çok ekolog ve biyolog ise yok oluş için geri sayımın çoktan başladığını ifade ediyor. Çok sayıda endemik tür gezegenden yok olmaya başlarken sıra beş büyük memeliye geldi. Unutulmaması gereken nokta ise ekolojik zincirde memelilerin önemli bir halkayı oluşturuyor olması. Eğer bu halkalar kırılıp yok olursa tahmin etmesi zor olmayacak şekilde sıra insan türünün içinde yer aldığı memelilere gelecek...

Krizin olumsuz çıktılarını küresel olarak hem fiziksel hem toplumsal şekilde yaşıyor olsak da aslında değişimin ilk sinyallerini 1970-80'lere dayandırmamız mümkün. Başta Birleşmiş Milletler (BM) olmak üzere krizin uluslararası örgütlerin gündemine girmesi ve bir dönüm noktası sayılabilecek, hukuki bağlayıcılığı olan bir sözleşme olarak kaleme alınması 1992 yılıdır. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) tabii ki sadece imzalayan ülkeler açısından bağlayıcı nitelik oluşturmaktadır. Türkiye'nin Sözleşmeye taraf olması 2004 yılında gerçekleşmiştir. BM'nin iklim krizini önemli bir sorun olarak gördüğünü ve bu konuda ülkelerin taşın altına ellerini koymaları gerektiğini her yıl düzenli olarak yayımlanan raporlara dayanarak söyleyebilmek mümkün. BM tarafından her yıl düzenli olarak yayımlanan İnsani Gelişme Raporlarının 2007-2008 tarihli olanı örneğin sadece iklim değişikliğine ayrılmış. Bazı gerçeklerin gözler önüne serildiği raporda, 2030'a yaklaşılacak süreçte küresel ısınmadaki tehlikeli eşik olan 2 derecenin aşılabileceği öngörülmüş. Yıl 2023 itibarıyla 1,5 dereceye ulaştık bile. Artık 2 derecenin aşılmamasının çok da umut vadetmediğini söylemek mümkün fakat ne yazık ki önlemlerin alınmaması halinde gezegenin 5 derecelik artışlara maruz kalması ve öngöremeyeceğimiz hatta ütopyik bile gelebilecek senaryolarla karşılaşılması hiç de olağan dışı görünmüyor.

1992'de BM Çerçeve Sözleşmesi imzalandı peki sonra ne oldu? BM aslında konunun muhatabı olarak ülkeleri alsa da tartışma süreçlerine zaman içerisinde Sivil Toplum Örgütleri de dahil olmaya başladı. Bu durum da "iklim adaleti kavramı"nın güçlenmesini sağlarken, iklim adaleti hareketini de tetikledi. O yıllara göz atarsak yoksul siyahların yaşadığı bölgelere çevre açısından zararlı tesislerin kurulmasına tepki olarak ilk hareketin Amerika Birleşik Devletleri'nde çıktığını görüyoruz. Daha sonra artçıları da benzer şekilde dünyanın her yerinde baş gösteriyor ve giderek sınırları aşan bir hareket haline geliyor. **Tepki:** ekonomik büyümeye ve doğal kaynakların talan edilmesine, **savunulan:** yerel halkların doğa hakları.

2002'ye geldiğinde Bali İklim Adaleti Prensipleri benimseniyor. Güneydoğu Asya'da bir ada olan Bali'de toplanan çevre hareketleri ve çeşitli sivil toplum örgütleri bu prensipleri benimserken şunları dile getiriyorlar:

"İklim değişikliğiyle ilgili konular sadece hükümetler ve enerji alanında çalışan çok uluslu şirketlerin aralarındaki bir pazarlık konusu olamaz. Mutlaka halkların, en çok etkilenen kesimin de yer alması ve taleplerini dile getirmesi gerekiyor. Çünkü en çok bedel ödeyenler yoksul ama en çok yoksul insanlar."

(Bali Principles of Climate Change, 2002)

2002'de İklim Adaleti Prensipleri benimsendikten 3 yıl sonra gerçekleşen Katrina Kasırgası özellikle New Orleans eyaletinde çok büyük sel vakalarının yaşanmasına neden olmuştur. Eyalet özellikle daha çok siyah nüfusun yaşadığı ve yoksul kesimin olduğu bir bölge olarak bilinmektedir. Kasırgadan sonra ortaya çıkan bilanço ise çok vahim. Ölenlerin büyük çoğunluğu zaten siyahlar, siyah nüfus içerisinde ise oransal olarak en çok kadınlar ve çocuklar. Bunun sebepleri üzerine kafa yoruluyor. Niye böy-

le oldu? Niye daha çok kadınlar ve çocuklar öldü? Çünkü kadınlar kaçarken çocuklarını da yanlarında götürmeye çalışıyorlar. Aslında büyük kısmı yüzme de bilmiyor, kucaklarında çocukları olduğu için ağaçlara da tırmanamıyorlar. Diğer boyut ise yoksulluk nedeniyle kadınların ulaşım ve iletişim araçlarına erişim sağlayamamaları, akıllı telefonlarının ya da özel araç sahipliklerinin bulunmaması.

Kasırganın ardından yıl 2007, BM'nin iklim değişikliği çerçeve sözleşmesiyle ilgili taraflar konferansında sivil toplum örgütleri "İklim Adaleti Şimdi Küresel Koalisyon Ağı"nı kuruyorlar. Bu ağın içinde kadın örgütleri, çevre örgütleri, gençlik örgütleri, sendikalar, yerli halkların ve tarım işçilerinin örgütleri, çevre üzerine çalışan akademisyenler gibi çok çeşitli kesimler yer alıyorlar. Aslında kadınların iklim adaleti anlayışı tam olarak bu noktada başlıyor. Kadın örgütleri iklim krizi kaynaklı yaşanan ölümcül sonuçlara dikkat çekmek için bu tarihten itibaren bütün iklim değişikliği çerçeve sözleşmesi kapsamındaki etkinliklerde aktif biçimde yer almaya başlıyorlar. Çünkü **"toplumsal cinsiyet adaleti yoksa iklim adaleti de yok"** yani iklim adaleti kadınların ve kız çocuklarının durumu göz önüne alınmadan tartışılmaz.

Şekil 2. Toplumsal Cinsiyet Adaleti Yoksa İklim Adaleti de Yok

Kaynak: <https://www.flickr.com/photos/oxfam/3971297283>.

İklim Krizi Olunca Neler Oluyor?

● *Aşırı hava olayları ve iklim olayları...*

Bilindiği gibi insanlar, uygarlık tarihinin başından beri hayatlarını sürdürmek için hep dere, göl ve deniz gibi su kenarlarını tercih etmiştir. Bu kıyı alanlarında meydana gelen 3 ila 5 cm.lik yükselmeler kara alanlarının kaybedilmesine neden olmaktadır. Dünyada bulunan pek çok küçük ada devleti ise tümüden yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmakta. Çin'in, Hindistan ve Pakistan'ın kıyıları tehdit altında sayılabilecek yerler arasında. Türkiye'de de İzmir ve İzmit Körfezleri, Göksu ve Menderes deltaları deniz seviyesindeki yükselmenin tehlikesiyle yüzleşmek zorunda kalacak yerler arasında.

Aşırı hava olaylarına, 3 ayda yağması gereken yağışın 2 günde yağması ve sellere neden olması örnek verilebilir. Bu durum tarımsal alanlarda toprağın yoğun miktarda suyu özümseyememesi nedeniyle toprağın verimli üst tabakasının kaybedilmesine yol açıyor. Bir diğer sonuç, kent altyapılarının bu kadar yoğun şiddetteki yağışları toplayacak ve depolayacak şekilde tasarlanmamış olması nedeniyle özellikle Türkiye'de son yıllarda sıkça yaşadığımız kentsel seller. İklim krizinin bir diğer sonucu daha önce bazı coğrafyalarda hiç karşılaşılmayan tayfun ve hortum gibi şiddetli hava olaylarının görülmesi. Karadeniz'de daha önce hiç görülmeyen hortum, tayfun vakalarının tarihte ilk defa bu denli yüksek deniz suyu ısısı seviyelerinin görülmesinden dolayı başlaması buna örnektir.

● *Biyolojik çeşitlilik kaybı*

Biyolojik çeşitlilik, sürdürülebilir kalkınmanın önemli parametrelerini de içeren üç öğeden oluşur. İnsan dışında, hayvan ve bitki mikroorganizmalarından

oluşan bir gezegene sahip olduğumuz düşünülürken tür çeşitliliği biyolojik çeşitliliğin ilk ögesi olarak belirtilmektedir. İkinci biyoçeşitlilik unsuru ekosistem çeşitliliğidir ki bunlar sulak alan, göl, deniz, dağ ve bozkır ekosistemleri olarak çeşitlendirilebilir. Üçüncü sac ayağı genetik çeşitliliğidir. İklim krizinin olumsuz etkilerinin yoğun olarak hissedildiği tarımsal genetik çeşitlilik kaybı toprağın verimli kısmında meydana gelen tahribatla beraber gıda kıtlığı, gıda güvencesizliği ve gıda güvensizliğine yol açarak ciddi gıda krizlerinin yaşanmasına neden olmaktadır. Tek başına bile toplumsal kriz yaratmaya etkili olan bu kayıplar en başta "GÖÇ"e neden olmaktadır. Şöyle ki bu alanda yaşayan kişilerin geçim kaynaklarını kaybetmeleri özellikle yoksulların göç ettiğini bilimsel olarak da kanıtlanmış şekilde gözler önüne sermektedir. Özellikle ada devletleri vatandaşlarını başka ülkelere göçmen olarak göndermeye başlamışlarken, Pakistan ve Hindistan gibi ülkelerde de sınır ötesi göçler gerçekleşmektedir.

Biyolojik çeşitlilik kaybının doğanın yaşam döngüsüne verdiği zarar, insan türünün devamını da tehdit altına alan bir sorun. Her ne kadar "bizim" ve "kaynaklarımız" demek etik olarak doğru olmasa da doğal kaynaklarımız biz insanların yaşam destek sistemleri. Zaten bugün geldiğimiz nokta da tam olarak insanın kendisini merkeze koyması, çıkarları için doğal kaynakları kullanması, planlaması ve politika konusu yapma anlayışıyla boğuşmak zorunda olduğumuz ekolojik kriz. Etik olarak bu dünyadaki tüm canlı ve cansız varlıkların insanlar kadar ekolojik sistemde var olmaya hakları olduğunu göz ardı ettiğimiz için krizin bu denli yok edici bir aşamaya ulaşmasına yol açtı. Doğal kaynaklar olmadan insanın yaşamını sürdürme olanağı yok, bu kaynaklar kalkınmanın hem kaynağı hem de sınırı. Aynı zamanda bu kay-

naklar olmadan ekonomik kalkınma, büyüme, gelişme gibi politikaların uygulanması da mümkün değil. 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizleri doğadaki her şeyin tükenebilir olduğunu biz insanlara gösteren en somut örneklerden biri. Uzun yıllar boyunca suyun ve su kaynaklarının da yenilenebilir kaynaklar olduğunu zannettiğimiz gibi.

Yağış miktarındaki düzensizleşme kontrol edilemeyen ve yıkıcı orman yangınlarına neden olmaktadır. Bu alanlarda sadece ormanların değil diğer canlıların da yanarak yok olması halihazırda var olan biyolojik çeşitlilik kaybını geri döndüremez noktaya getirmektedir. Bazı yangın vakalarında siyasilerin "çok şükür can kaybı olmadı" söylemlerine denk geliyoruz. Evet insan ölmüyor belki ama o ormanda yer alan hayvanın, bitkinin ve mikroorganizmaların da canlı oluşu gerçeğinin göz ardı edildiğini görüyoruz. Onların kaybını kimse ciddiye almasa da insanlığın yaşam destek sistemi olduklarının ve onlarsız ekolojik döngülerin sağlıklı işleminin mümkün olmadığını bilincinde olunması gerekiyor.

Sağlık Sorunları

Sıcak hava olaylarının yol açtığı sağlık sorunları özellikle yaşlılar, kronik hastalığı olan kişiler ve çocuklar için ciddi oranlarda ölümcül tehlike oluşturmaktadır. Çok değil birkaç yaz önce Fransa'da meydana gelen aşırı sıcaklar nedeniyle çok sayıda 75 yaş üstü insanın hayatını kaybetmesi örneğinde görüldüğü gibi. Bunun yanında sıtma, solunum yolu hastalıkları, Nil virüsü gibi çok sayıda yeni ve adı duyulmamış hastalığın dünyanın belli yerlerinde görülürken iklim krizi nedeniyle dünyanın başka yerlerine taşınması da tehlikeler arasında yer alıyor. Kanamalı Kırım Kongo hastalığının Türkiye'de yaşayan bir tür olmayan bir

kene cinsinden Türkiye'ye taşınması buna bir örnektir.

COVID-19'un da iklim kriziyle hatta ekolojik yıkımla çok yakından ilişkisi olduğunu söylemek mümkün. Çünkü biyolojik çeşitlilik, özellikle orman varlıklarının kaybı, COVID ve benzeri zoonotik¹ salgınların küresel düzeyde yıkıcı olacağını gösterdi. Kaldı ki, 2005-2006 yıllarından itibaren Birleşmiş Milletlere bağlı çeşitli uzmanlık kuruluşları ve üniversiteler tarafından artan orman ve biyoçeşitlilik kaybına paralel şekilde ivme kazanan zoonotik salgınlarla dünyanın sarsılacağına dair sayısız raporlar yazılmıştır. Bu tür virüsler zoonotik salgınlarda canlı kalabilmek için bir konak arıyorlar bu konak da genelde ormanlarda insanların ellerinin değmediği yerlerdeki hayvanlar oluyor. Eğer bu ormanlar Türkiye'deki gibi ya da Brezilya'daki yağmur ormanları gibi katliam yapıp yok edilirse virüsler ilk buldukları canlılar üzerinde varlıklarını sürdürmeye devam ediyorlar ve bu canlılar da İNSAN oluyor.

*Ormanı yok et
tarım alanı yap,*

*Ormanı yok et
maden ocağı aç,*

*Ormanı yok et
turistik tesis,
konut yap*

Sonuç: COVID

¹ Hayvanlardan insanlara bulaşan ve her iki gruba dahil bireylerde ortak olarak şekillenen hastalıklar. Kaynak: <https://ankara.tarimorman.gov.tr/Belgeler/liftet/zoonozhastaliklar.pdf>.

Doğal Kaynaklar ve Kalkınma Paradoksu

● Ekonomik olarak nasıl büyürüz? Toplumsal-kültürel ve ekonomik olarak nasıl gelişiriz? Bunun için doğal kaynakları nasıl kullanırız?

Aslına bakılırsa tüm ideolojik ve siyasal tercihler büyüme ve kalkınmacı anlayış üzerine kurulmuş durumda. 1970'li yıllara bakarsak kalkınma anlayışının ve kalkınma politikalarının tüm dünyada öne çıktığı yıllar olduğunu görüyoruz. Bugüne gelindiğinde büyümeden ve kalkınmadan vazgeçen bir iktidar, ideoloji ya da siyasal görüş görmüyoruz. Ancak çok uzun yıllardır biliniyor ki insanın kalkınma için uyguladığı politikalar doğal kaynak tabanını geri döndürülemez şekilde yok ediyor ve aşındırıyor.

● Kalkınma anlayışımızı, modelimizi ve politikalarımızı nasıl değiştirebiliriz?

Sürdürülebilir kalkınma bu anlayışla ortaya atılmış bir öneri olarak karşımıza çıkıyor. Hem doğal kaynaklar hem çevresel değerler kullanılacak hem de kalkınma sağlanacak. Ancak bu yapılırken gelecek kuşakların hakları ve yararları göz önünde bulundurulacak.

Sürdürülebilir Kalkınma:

"Bugünkü kuşakların ihtiyaç ve beklentilerini karşılarken, gelecek kuşakların ihtiyaç ve beklentilerinden, taleplerinden taviz vermemek."

1987- BM Ortak Geleceğimiz Raporu

Sürdürülebilir kalkınma bir ihtiyaç kavramına dayanmaktadır. Çevrenin hem bugünkü hem de gelecekteki ihtiyacını toplumsal politikalarla ve örgütlenmelerle kısıtlanmadan dikkate almak demektir. Yenilenebilir kaynaklar için yenilenebilir oranı nedir öncelikle bunu hesaplamak gerekiyor. Örneğin kullanılabilir kömür ve petrol rezervleri kaç yıl daha insanlığa yetecek? İlk 5 yılda bu rezervleri tüketecek miyiz yoksa önümüzdeki 20 yıla yayarak mı kullanacağız? İşte sürdürülebilir kalkınmada gelecek kuşakların ihtiyaçlarını dikkate alarak, ödün vermeden kullanmak bu planlamaya dayanıyor.

Nüfus Bilimciler bir kuşağı 14 yıl olarak hesaplıyor.

14 yılda bir kuşak geliyor.

Diyelim ki bugün su kaynaklarını nasıl kullanacağınızı planlayacaksınız.

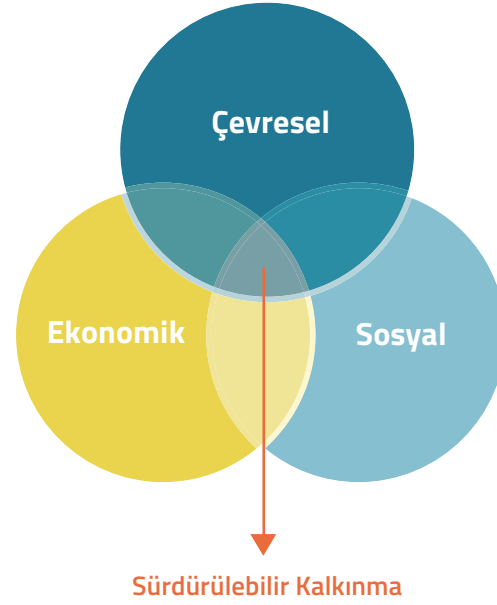
Bunu planlarken gelecek kuşakların da bu su kaynaklarından yararlanabilmesi için, 14 yıl sonra da o kaynakların hem miktar olarak hem kalite olarak -bozulmamışlık kalitesi olarak- 14 yıl daha yeteceğini dikkate almanız lazım.

Ama 14 yıl birçok doğal kaynak planlamasında yeterli değil. İklim krizinde gördük ki, bir 30 yıl ila 50 yıl sonrasını dikkate alan planlamalar yapmamız lazım.

Sürdürülebilirliğin özünde kuşaklar arası, kuşak içi ve bölgesel adalet vardır. Yani ülkenin bir bölgesini değil, tamamını, hatta ideal olan gezegenin tamamını dikkate alan planlamalar yapılmasıdır. Ama tabii ki ulus devlet modelinde her devlet kendi ülkesinin bölgesel adaletini sağlamakla yükümlü.

Sürdürülebilir kalkınmanın temeli **ekonomik yapılabirlik, sosyal dayanışma ve ekolojik sorumluluk alma** anlayışlarını aynı önemde dikkate alan planlamalara dayanıyor. Temeli bu üç politikanın birbirine entegre edilmesinden, birbiriyle bütünleştirilmesinden geçiyor. Çevresel politikaların ekonomik ve sosyal politikalarla kesiştiği alan kalkınma politikasını oluşturuyor.

Diyelim ki bir karayolu yapılacak, bunu yaparken ekonomik olarak yapılabilir mi? Ekolojik sorumluluk olarak neler dikkate alınmalı? Sosyal dayanışma açısından nelere önem verilmeli? Bu konuların hepsi aynı önem derecesinde ele alınmalı ve bunun için kullanılan teknik "Sürdürülebilir Etki Değerlendirmesi" olmalıdır. Ekonomik olarak yapılabilir ancak sosyal dayanışmaya zarar veriyorsa ya da ekonomik olarak yapılabilir, sosyal dayanışmayı sağlıyor ancak ekolojik sorumlulukları yerine getirmeye engel oluyorsa faaliyet yapılmaktan vazgeçilmelidir.

Şekil 3. Sürdürülebilir Kalkınmanın Bileşenleri

Ekonomik Yapılabilirlik	Sosyal Dayanışma	Ekolojik Sorumluluk
Konular	Konular	Konular
<ul style="list-style-type: none">• Ekonomik sistem ve rekabet edebilirlik• Esneklik, istikrar• İstihdam• Uluslararası ticaret	<ul style="list-style-type: none">• Nesnel ve öznel yaşam koşulları• Adil paylaşım, fırsat eşitliği• Sosyal dayanışma ve uyum• Uluslararası dayanışma	<ul style="list-style-type: none">• Kaynak tüketimi• Zararlı maddeler ve katı atıklar• Riskler• Değişimin hızı• Doğal ve kültürel çevrenin korunması

Tablo 1. Sürdürülebilir Kalkınmanın Boyutları ve Konuları

Kaynak: Mengi ve Algan, (2003).

Sürdürülebilir kalkınmanın çağdaş çevre politikalarının da ilkeleri olan bazı ilkeleri bulunmaktadır. Bu ilkeler; kirleten öder, kullanan öder, kuşaklar arası hakkaniyet ve eşitlikte gelecek kuşakların haklarını dikkate almak, ihtiyatlılık, katılımcılık, bilgiye erişim, yargıya başvuru, ortak ancak farklılaştırılmış sorumluluk, bütünlük politikası yani entegrasyon ve planlama, önleme ilkesi şeklinde sıralanmaktadır.

1987 yılında BM'nin sürdürülebilir kalkınma politikasını kabul etmesiyle birlikte BM'ye üye ülkelerinin birçoğu, Türkiye de dahil, onu ulusal politikalarına entegre etmeye başladılar ve BM'de bir Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu kuruldu. Her yıl ülkeler ne tür ilerleme kaydetmiş bunun tartışıldığı, buna göre alınan tedbirlerin gözden geçirilip hedeflerin revize edildiği bir platformdu ancak 2015 yılında BM bu yapıyı değiştirdi. Sürdürülebilir kalkınma amaçlarını 2030 yılına kadar gerçekleştirilmek üzere 17 başlık etrafında topladı. Sürdürülebilir kalkınmanın kapsamadığı hiçbir konu yok; toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde konuttan sağlığa, sosyal güvenlikten eğitime, uluslararası ticaretten tüketime, atıklardan toprağa ve su, hava, biyoçeşitliliğe...

Tablo 2. Sürdürülebilir Kalkınma için Küresel Amaçlar

Kaynak: <https://turkiye.un.org/tr/sdgs>

2030'a Kadar Ülkeler Ne Yapacak?

Amaç 1: Yoksulluğa Son

Amaç 2: Açlığa Son

Amaç 3: Sağlık ve Kaliteli Yaşam

Amaç 4: Nitelikli Eğitim

Amaç 5: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Amaç 6: Temiz Su ve Sanitasyon

Amaç 7: Erişilebilir ve Temiz Enerji

Amaç 8: İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme

Amaç 9: Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı

Amaç 10: Eşitsizliklerin Azaltılması

Amaç 11: Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar

Amaç 12: Sorumlu Üretim ve Tüketim

Amaç 13: İklim Eylemi

Amaç 14: Sudaki Yaşam

Amaç 15: Karasal Yaşam

Amaç 16: Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar

Amaç 17: Amaçlar İçin Ortaklıklar

Ülkeler 2030'a kadar **"Bütün politikaların kalbine çevreyi koyarak"** yoksulluğu sonlandıracaklar, açlığa son verecekler, vatandaşlarına sağlıklı ve kaliteli bir yaşam sağlayacaklar, eğitimi nitelikli hale getirecekler, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlayacaklar, temiz suya ve sanitasyona² erişimi sağlayacaklar, erişilebilir ve temiz enerji kaynaklarını tercih ede-

cekler, insana yakışır bir iş ve ekonomik büyüme sağlayacaklar, sanayide yenilikçi ve altyapıda çevre dostu gelişmeler kullanılacak, eşitsizlikleri azaltacaklar, kentleri sürdürülebilir bir şekilde planlayacak, üretim ve tüketimde çevresel açıdan sorumlu davranacaklar.

² Halk sağlığının korunması amacıyla yüzeyleyden gıda kalıntılarının, mikroorganizmaların, yabancı maddelerin ve temizlik maddelerinin uzaklaştırılması için alınan önlemlerin tümünü ifade eder.

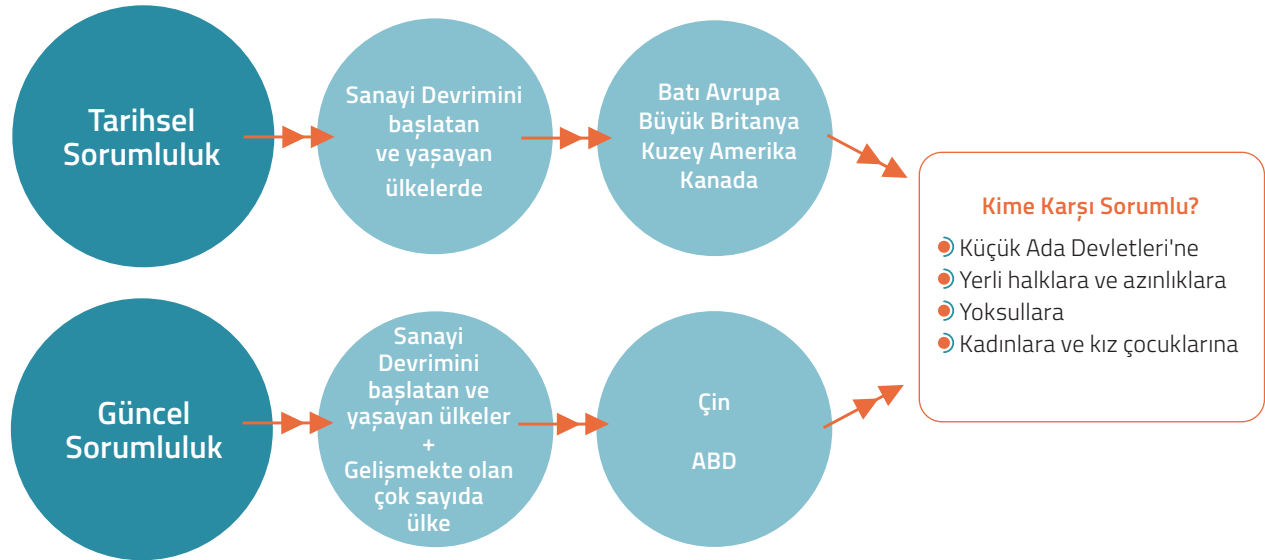

İklim Krizine Kim Neden Oluyor? İklim Krizinin Sorumlusu Kim/Kimler? Kime Karşı Sorumlu?

Tabii ki iklim krizinin faturasını tek tek bireylerin tüketim faaliyetlerine yükleyemeyiz. Asıl sorumlu tüm dünyada egemen olan kalkınmacı ve büyümeci sistemler... Yani krizlerle beslenen, varlığını sürdürmek için bu krizlere ihtiyaç duyan ve sonsuz bir kar ve rant arayışı üzerinden şekillenen günümüzün neo-liberal sistemleri... Yani zengin ve kapitalist ülkeler ve onların kapitalist büyüme hedefleri... Fakat son yıllarda yoksul ülkelerin de aynı zengin ülkeler gibi sanayileşme ve bu yolla ekonomik büyümeyi hedef aldıklarını görebiliyoruz. Şu an itibarıyla Çin ve Hindistan fosil yakıtların kullanımında başı çeken ülkeler du-

rumundalar. Çünkü her iki ülkenin nüfusları fazla ve Çin tüm dünyanın sanayi üretim bölgesi haline gelmiş durumda. Yani bu demek oluyor ki Çin gelişmiş ülkelerin kendi sanayi üretim birimlerinin aktarıldığı bir ülke. Tüm sistemin çalışması için kullanılan fosil yakıt oranı ise Çin'i iklim krizinin başlıca aktörlerinden birisi haline getiriyor. Aslında kimin krizden daha fazla suçlu tutulması gerektiği konusunda sorumluluklar iç içe geçiyor ve kimin daha fazla sorumlu kimin daha az sorumlu olduğu noktasında bir ayırım yapmak imkânsız hale geliyor.

Dünyadaki iklim politikaları rejiminde sorumluluk iki bağlamda ele alınıyor.

İklim Krizinin Mağduru Kim/Kimler?

Bu krizden kim sorumludur? sorusunda ilk akla gelen yanıt devletler olabilmektedir. Sorumluluğu devletlere yüklerken o ülkede yaşayan her vatandaşı krizden aynı oranda sorumlu tutamayız. Çünkü krize yol açma ve krizden etkilenme yelpazesinde değerlendirme yapıldığında sınıfsal farklılıkların önemli rolü var. Tahmin edileceği gibi krize yol açan varsıl kesimken, krizden yoksul kesimin daha çok etkilenildiğini görebiliyoruz. Hatta bazı ülkeler var ki krizden

sorumlu tutulma oranları yok denecek kadar azken, krizden en olumsuz şekilde etkilenenler yine bu ülkeler oluyor. BM çalışmalarındaki verilerden de bunu görebiliyoruz, dünyada en zengin %1'lik kesimde yer alan bir kişi en yoksul %10'luk kesimde yer alan bir kişiden **175 kat** daha fazla karbon salımına neden oluyor (UNEP, 2022, Erişim: <https://www.unep.org/resources/emissions-gap-report-2022>).

HEPİMİZ AYNI GEMİDE MİYİZ?

- Günümüzde iklim krizinin birinci derecedeki sorumlusu %25'lik oranla Çin iken ikinci sırada ABD geliyor.
- Yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan ülkelerin büyük kısmı Afrika kıtasında Güneydoğu, Doğu Asya ve Pasifik'te yer alıyor.
- Kutupların erimesiyle, sadece kutuplardaki değil Erciyes'teki, Ağrı'daki, Himalayalar'daki, Alp'deki buzullar da eriyor. Bu erime yağış rejimini değiştiriyor. Erozyona, sel baskınlarına yol açıyor.
- Haritada bulmakta zorlanacağımız bir ada devleti olan Tuvalu'nun iklim krizinde milyonda bir payı olmamasına karşın ülke yok olmaya başlamış durumda.
- Toptan yok olan devletlerden bir tanesi de Maldivler. İklim krizinden %0.003 sorumluluğu bulunan devlet sorumlu olmadığı krizden yok oluyor.

- Maldivleri iklim krizine karşı dirençli kılmak için tahmini 8.8 milyar dolara ihtiyaç olduğu söyleniyor. Ülkenin böyle bir ulusal kaynağı yok. Kimse, başka bir ülke ya da uluslararası fon vermediği için de yok olmaya mahkûm.
- 70 milyon Bangladeşli, 22 milyon Vietnamlı, 6 milyon Mısırlı iklim krizi kaynaklı sel baskınlarından etkilenecek öngörüsü 2007 UNDP İnsani Gelişim Raporlarında ortaya konmuştur.
- 2030'a kadar yılda 100 milyona yakın insanın ekonomik açıdan olumsuz etkileneceği, 100 -150 milyon kişinin de ciddi oranda yoksullaşacağı yapılan hesaplamalar arasında yer alıyor.

Sonuç olarak hepimiz aynı gemide değiliz. Zenginlerin gemisi var, yoksulların o gemiye erişmesine imkân bile yok. Erişebilen olsa bile geminin güvertesinde ya da lüks kamaralarında değil, geminin depolarında yaşamak zorunda kalıyor.

İklim Krizinin Toplumsal Cinsiyet Boyutu

İklim krizinden etkilenme boyutunda hesaba katılmayan bir başka konu ise krizin **toplumsal cinsiyet boyutu**, iklim krizinden kadınlar ve kız çocukları daha fazla etkileniyorlar ve etkilenmeye devam edecekler. İklim krizi özellikle toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin daha güçlü olduğu ülkelerde kadınları daha olumsuz yönde etkiliyor. Çünkü bir ülkede kadınların insan hakları ihlal ediliyorsa ve temel haklara erişimden yoksun durumdalarsa, iklim krizi bu ülkelerde kadınlar aleyhine daha vahim sonuçlar yaratıyor. Özellikle bu bölgelerdeki yoksul hanelerdeki kadınlar, yaşlı kadınlar ve engelli kadınlar krizin etkilerini daha yoğun yaşıyorlar, daha çok hastalığa ve ölümcül sonuçlara maruz kalıyorlar.

Peki neden?

Mağduriyetin en temel nedeni, feminist sosyal bilimciler tarafından da değişmesi yönünde sık sık vurgu yapılan **"toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümlü"**. Kadınlar eski dönemlerden beri hane içerisinde esas olarak çocukların, yaşlıların ve hastaların bakımından sorumlu kişiler olarak kabul edilmişlerdir. Yine kadınlar kırsal kesimde günlük tüketim için gıda, sebze-meyve yetiştirmekten sorumlu ve bunları hane halkı için tüketime hazır hale getirmekle yükümlü kişilerdir. Suyun hanelere ulaşmadığı daha da yoksul ülkelere gidildiğinde ise kadınlar uzaklardan su taşımak zorunda veya ısınmak için yakacak odun ve ağaç dalları bulmak zorundalar. Yoksul ülkelerde birçok hanede hala kadınlar evde ateş yakarak onun üstüne koydukları tencerede yemek pişiriyorlar ve bu kapalı mekânda yakılan ateşten çıkan karbondioksit özellikle ciğerlerde çok ciddi hasara yol açıyor. Kadınlar haneyle ilgili bunca sorumluluğu üstlenmelerine karşın eğitim hizmetlerinden yararlanamıyorlar, kız çocukları okula gönderilmiyor, sağlık hizmetlerine daha az erişebiliyorlar ve hane dışındaki hareketlilikleri de ataerkil sistem tarafın-

dan sınırlanıyor. Yani kadının esas olarak hane içinde bulunması ve bütün bakım emeğini hane içinde gerçekleştirmesi bekleniyor. Bunun yanı sıra kadınlar gelir getirici istihdamdan, arazi mülkiyetinden, doğal kaynakların idaresinden ve karar alma mercilerinden de dışlanıyorlar. Tüm bunların nedeni ise ataerkilliğin tezahür etme biçimi, patriyarkal ya da erkek egemen sistem.

- Pakistan, Hindistan ya da Bangladeş'te yaşanan bir kasırga, fırtına ya da sel felaketi ev içlerinde yaşamaya mecbur olan kadınların geleneksel kıyafetleri nedeniyle kaçamamalarına, zarar görmelerine hatta ölmelerine neden oluyor.
- Afrika'da birçok evde su ve sanitasyon hizmetlerinin olmaması, Hindistan'da tuvaletli ev sayısının az olması yine kadınların ve kız çocuklarının sağlık problemleri yaşamalarına neden oluyor.
- Yine bu ülkelerde su temininin kadınların ve kız çocuklarının sorumluluğunda olması, günde 45 dakikaya varan mesafelerde yol kat ederek su bulmalarını gerektiriyor. İklim krizi kaynaklı bazı bölgelerde su kıtlığının artmasından dolayı süre daha da uzayabiliyor.
- Afrika'da su temini için uzun mesafeler kat eden kadınlar ve kız çocukları yolda tacize, tecavüze uğrayıp öldürülüyorlar. Aynı vahim durum Hindistan'da umumi tuvalete gitmek için havanın kararmasını bekleyen kadınlar ve kız çocuklarının da başına geliyor.
- 2004 Asya tsunamisinde kadınların oluşturduğu ölüm oranının %70'ten fazla olarak kaydedilmiş olduğunu görüyoruz.
- İklim krizi kaynaklı yerinden edilmelerin oranında ise %80'inin kadın olduğunu görüyoruz.
- Çünkü kadınlar daha yoksul, kadınlar karar mekanizmalarında yer alamıyor, kadınlar sıcak hava olaylarından yaşadıkları sağlık sorunları nedeniyle daha çok etkileniyorlar.

Bangladeş'te **KADIN** olmak...

Nüfusun %90'ını Müslümanların oluşturduğu bir Asya ülkesi. Son 20 yıldır kuraklığın arttığı, nehir erozyonu, tufanlar, fırtınalarla sınıyan, deniz suyunun nehirlere karışmasıyla tatlı su oranının düşmesiyle karşı karşıya olan bir coğrafya.

Nüfusu 160 milyon kişi yani Türkiye'nin iki katı büyüklükte. Ancak coğrafi büyüklük Türkiye'nin dörtte biri kadar 160.000 metrekare. Nüfus yoğunluğu fazla olan ülkede nüfusun büyük çoğunluğu kırsal alanda yaşıyor ve geçim kaynakları tarım. İslam hukuku uygulanan ülkede kadınların peçe ve çarşafı örtünmeleri ve yabancı erkeklerden uzak durmaları gerekiyor. Bangladeş'te 2009'dan bu yana Şeyh Asina isimli bir başbakan var. Bu denli ataerkil olan bir ülkede kadınların üst yönetime kadar çıkmalarının çok da mümkün olmadığını anlamak güç değil. Durumun tek bir açıklaması üst düzeydeki kadınların, ülkenin belirleyicisi erkeklerden birinin yakın akrabası olması. Şeyh Asina'nın alameti farikası ise Bangladeş'in kurucusu Şeyh Mucibir Rahman'ın kızı olması.

Yasal evlilik yaşı 18 olmasına karşın, evlilik yaşı 15'lere kadar geriliyor ve başlık parası uygulaması var. Ancak alıştığımızın aksine kızın ailesinin erkeğe başlık parası ödediği bir sistem mevcut. Küçük yaşta olan kızlara daha düşük fiyat biçildiği için kızların küçük yaşta evlendirilmeleri ailelerine daha az külfet olmalarını sağlıyor. Kadının tarımda bu kadar aktif olduğu Bangladeş'te neden kızın ailesi erkeğin ailesine işgücü olarak katılarak artı bir emek yaratacak olan kız için başlık ödesin? Mantığını anlamak güç... Yani bunu o ataerkil sistemin bu kadar güçlü işleyişinin dışında rasyonel bir şekilde açıklamak mümkün

değil. Tabii bu kadar erken yaşta evlendikleri için kız çocukların okullaşması çok erken sona eriyor, kadınlar özellikle gıdanın yetersiz olduğu durumlarda yeterli düzeyde beslenmiyorlar. Sel taşkınlarında kıyafetleri nedeniyle yüzemiyorlar ve boğulmalara yol açıyor. Afet sonrasında kadın ve erkek ortak sığınaklarda bulunmak zorunda kaldığında kadınlar çarşafı attıklarında ve ıslak kıyafetle gitmek durumunda kaldıklarında bu şekilde görünmekten utanıyorlar ve ortak sığınaklara gitmekten çekinebiliyorlar. Bu da yine ölümlerle sonuçlanıyor.

Kadınların bu durumda olumsuz etkilenmelerine yönelik tabii ki Bangladeş'te bazı girişimlerde bulunuluyor. Örneğin sel taşkınları gelmeden önce haber vermek ve insanların sığınaklara kaçmasını sağlamak için erken uyarı sistemleri geliştirilmiş. Ancak bu sistemler aniden gelen felaketlerde etkili olmuyor. Herkese can yeleği temin edilememesi ise ölüm sayısının artmasına neden oluyor. Bangladeş'in kişi başına düşen milli geliri 2500 dolar civarı ancak hükümet herkese can yeleği temin edemeyecek kadar yoksul. Öncelikleri farklı olmak zorunda kalan ülkede sıra insanların kurtaracak can yeleklerinin ücretsiz dağıtımına ne yazık ki gelemiyor.

Bir diğer sorun ise kadınların haber alma mekanizmalarının erkekler üzerinden sağlanması. Erkekler pazaryeri ya da açık alanlardaki ortak mekanlarda bir araya gelebiliyorlar ancak kadınların böyle bir şansı yok. Erkeklerin bu mekanlarda duydukları haberleri anında eve gelip kadınlara bildirmeleri gerekiyor. Ancak özellikle kocaları balıkçılıkla ilgilenen kadınlar, eşleri uzakta oldukları için uzunca bir süre bu haberleri alamıyorlar. Kimi zaman ise erkekler haberlere gereken önemi verip kadınlarla paylaşmıyorlar.

Dünya Meteoroloji Örgütü'nün 2019 yılında yayınladığı bir rapor Bangladeş için bazı çözüm önerilerine yer veriyor. Ülkedeki kadın örgütlerinin de talepleriyle hazırlanan raporda; kadınlar ve çocuklar için özel barınaklar yapılması, kadınlara özgü haber kanallarının kurulması ve felaketlerde kadınların ve çocukların kaçması için onlara yönelik eğitimler verilmesi gibi çözüm yolları yer alıyor.

Şekil 4. Bangladeşli Kadınlar

Kaynak: <https://www.arabnews.com/node/2027591/world>

Afrika ve Latin Amerika'da **KADIN** olmak...

Afrika'da Nijerya iklim krizini en yoğun yaşıyan ülkelerden bir tanesi. Yağışların düzensizleşmesi su kaynaklarını da olumsuz şekilde etkiliyor. Tarımla ve hayvancılıkla ilgilenen kesimler arasında su kavgaları artıyor ki, genelde kavgalar farklı kabileler arasında çıkıyor. Kabilelerde çıkan kavgaların muhatabı ise su bulmakla yükümlü olan kadınlar oluyor. Kadınlar bazı zamanlarda suyu evlerinden uzak yerlerden getirmek durumunda da kalıyorlar. Uzak yollardan ağır su kaplarını taşımaktan dolayı boyun ve omurga rahatsızlıkları yaşıyan kadınların yol boyunca omuzlarında su taşıırken maruz kaldıkları ise taciz ve tecavüz. Eğer bir kabilenin kadını diğer kabilenin erkekleri tarafından tecavüze uğramışsa, olay bir nevi kan davasına dönüşüyor ve o kabilenin erkekleri de diğer kabilenin kadınlarından birine tecavüz ederek misilleme yoluyla öç aldıklarını düşünüyorlar. Her hal ve karda olan kadınlara oluyor, erkek saldırganlığının kurbanı yine kadınlar oluyor.

Orta Amerika'da bulunan Latin Amerika ülkeleri Honduras, Nikaragua, Guatemala ve El Salvador ise iklim krizinden etkilenen ülkeler arasında yer alıyorlar. Düzensiz yağışlarla, aşırı ısınmayla ve sel taşkınlarına bağlı sivrisineklerin üremesiyle sıtma, humma gibi hastalıklarla da başa çıkmaya çalışıyorlar. Artan salgın hastalıklarda kadınların hane içerisindeki bakım yükümlülükleri de artıyor. Bakım için su gerekli, su temini ise kuraklıkla birlikte daha da zorlaşıyor. Geçimlerini sağlayabilecek iş bulamamaları ise ülkenin erkeklerinin başka coğrafyalara göç etmesine, kadınların da onlardan doğan boşluğu gidermek için hane içerisinde daha çok çalışmalarına neden oluyor.

Pasifikteki Ada Devletlerinde **KADIN** olmak...

Pasifikte deniz seviyesinin yükselmesi toprağın erozyonuna ve tuzlanmasına yol açıyor. Bu durum da tarım faaliyetlerini bölgede yürütülemez hale getiriyor. Erkekler yine iş bulabilmek için göç ediyorlar ve kadınlara düşen ise hane içerisinde daha fazla sorumluluk oluyor. Bazı zamanlarda durum ada halkının topyekûn adayı terk edip başka yere göç etmesini gerektiriyor. Tabii ki göç edenler gittikleri yerlerde de "hoş geldiniz" denilerek güler yüzle karşılanmıyorlar.

Asya... Pasifik... Afrika... İklim krizi üç bölgede de toplumsal cinsiyet bağlamında farklı etkiler yaratıyor.

- *Fiziksel farklılıklar* kadınların afetlerde daha yüksek oranda ölüm ve hastalığa yakalandığını gösteriyor. Kadınların artan iş yükleri daha çok zaman ve emek harcamalarına, daha yetersiz beslenmelerine neden oluyor. Afet sırasında ve sonrasında kadınlar toplumsal cinsiyete dayalı cinsel şiddete maruz kalıyorlar. Erkekler açısından bakıldığında ise toplumsal cinsiyet rolleri gereği kahramanca davranması beklenen erkekler ve kurtarma görevlileri arasında ölüm riskleri artış gösteriyor, geçim kaynaklarını çeşitlendirmek isteyen erkekler göç etmeye mecbur kalıyorlar ve başta romatizma olmak üzere pek çok sağlık sorunu yaşıyorlar.
- *Maddi kayıplar* açısından değerlendirme yapıldığında kadınlar olası krizin etkileriyle ilgilendikleri kümes hayvanlarının kaybıyla da bağlantılı olarak geçim kaynaklarını kaybediyorlar, azalan kullanılabilir toprak alanları nedeniyle arazi kaybı yaşıyorlar. Erkekler ise daha çok büyükbaş hayvan ve arazi kaybına uğruyorlar.
- *Psikolojik farklılıklar* açısından değerlendirildiğinde kadınların çoğunlukla cinsiyete

dayalı şiddet korkusu yaşadıkları tespit edilmiştir. Aileye yiyecek sağlama stresiyle psikolojik sorunlar yaşayan kadınlar, afet esnasında da utanç duygusu yaşıyorlar. Erkekler ise sosyal izolasyon, travma, depresyon, aşırı alkol kullanımı ve hatta intihara kadar gidebilecek süreçler geçiriyorlar. Erkeklerin yaşadıkları stres ise şiddete meyil etme durumlarına yol açarak yine kadınlara yöneliyor. Psikolojik boyutları en yoğun yaşayan gruplar ise erken evliliğe zorlanan ya da cinsel istismara maruz kalan kız çocukları oluyor.

	Kadın	Erkek
Fiziksel	<ul style="list-style-type: none"> Afetlerde daha yüksek ölüm ve hastalık oranları Ekstra iş yükleri (zaman ve emek) Yetersiz beslenme Afet sırasında ve sonrasında cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddet 	<ul style="list-style-type: none"> Kahramanca davranan erkekler ve kurtarma görevlileri arasında ölüm riskleri Geçim kaynaklarının çeşitlendirilmesi için göç Romatizma gibi diğer sağlık sorunları
Maddi	<ul style="list-style-type: none"> Küçük ev hayvanlarının kaybı Doğal kaynaklarla bağlantılı geçim kaynaklarının kaybı Miras sorunları nedeniyle arazi kaybı Afet yardımı ve yardıma erişimdeki eşitsizlikler 	<ul style="list-style-type: none"> Büyükbaş hayvan ve varlık kaybı
Psikolojik	<ul style="list-style-type: none"> Çoğunlukla cinsiyete dayalı şiddet korkusu Afetler sırasında utanç duyguları Aileye yiyecek sağlama stresi ile ilişkili psikolojik sorunlar 	<ul style="list-style-type: none"> Sosyal izolasyon, travma, depresyon, aşırı alkol kullanımına ve hatta intihara yol açabilecek stres
En Çok Etkilenen Gruplar	<ul style="list-style-type: none"> Kız çocukları (erken evlilik; cinsel taciz riski) Kırsal kesimdeki kadınlar ve kaynaklara erişimi olmayan kadınlar Alçak bölgelerde yaşayan kadınlar Engelli ve yaşlı kadınlar Dul, boşanmış ve bekar kadınlar Hamile ve emzikli kadınlar Kadının sorumlu olduğu haneler 	<ul style="list-style-type: none"> Köylü ve yoksul erkekler Dullar

Tablo 3. İklim değişikliğinin Asya, Pasifik ve Afrika'da yarattığı toplumsal cinsiyete göre farklı etkileri
Kaynak: WMO, (2019).

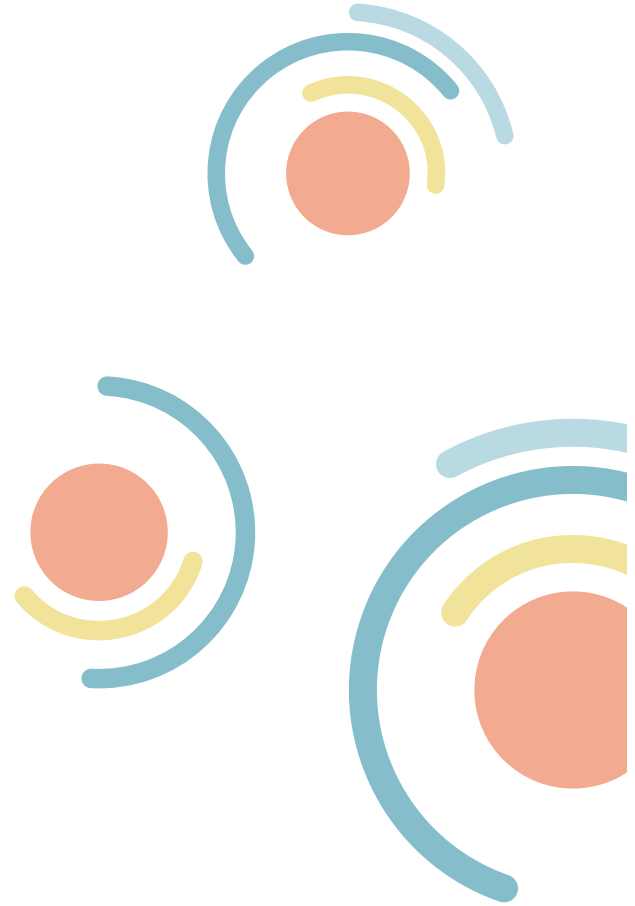
Kadınlar Kurban mı? Aktör mü?

Krizin ortaya koyduğu tablo ve sayısal veriler dikkate alınarak değerlendirme yapılırsa kadınlar iklim krizinin etkilerini daha ağır yaşayanlar ve asıl kurbanları olarak görülüyor. Ancak bu resimde bakış açımızı değiştirerek kadınlara mağdur olan kurbanlardan ziyade mücadele eden birer aktör olarak bakmamız gerekiyor. Kadınlar ezelden beri toprakla yakın ilişki kurmaları, toprakla özdeşleştirilmeleriyle de anılmalarından ziyade aslında tarım ve hayvancılık konusunda engin bilgiye sahip kişiler. Türkiye’de son yıllarda özellikle ekolojik tarım faaliyetlerine yönelmeleri aslında doğal kaynakların yok edilmesine de ne denli karşı olduklarını destekler niteliktedir. Özellikle kırsal kesimlerde yürütülen projelerde hedef gruplar olarak kadınların seçilmesi tam olarak bu nedenden.

Ekolojik tarım, yerel ve yenilenebilir kaynakların kullanılması, ilaç ya da gübre gibi kimyasal girdilerden kaçınılması, sağlıklı toprakta organik tarım yapılması, hayvanlar, ürünler, ağaçlar, toprak ve suyun bir bütün olarak görülmesi, küçük çiftçilerin tarımsal faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi yoluyla gelirlerinin çeşitlendirilmesi ve çiftçiler arasında bilgi paylaşılması büyük önem arz ediyor.

1980-90’lı yıllardan günümüze krizin çok boyutlu etkileri ve tüm gelişmeler dikkate alındığında eko-feminist yaklaşımların sorulara yanıt arama ihtiyacı da hasıl olmuştur. Ekonomik büyüme kim için? Ekonomik büyüme ne pahasına? Kaynaklara erişim hakkı kime/kimlere ait? Kaynakları kim/kimler kontrol ediyor? Karar mekanizmalarında kimler yer alıyor? Son yıllarda yapılan araştırmaların çoğunun bu sorulara yanıt aramak için yapıldığını görüyoruz.

Özellikle karar mekanizmalarında erkeklerin çoğunlukta olması, kamusal alanda çoğunluğu erkeklerin oluşturması alışkın olduğumuz bir durum. Ancak ortada bir başka gerçek var ki kadınların karar mekanizmalarında aktif yer aldığı, yani parlamentolarda, hükümetlerde, bürokraside, üst düzey mercilerde yüksek oranda temsil edildiği ülkelerin kişi başına karbon emisyonları daha düşük düzeylerde. Söz konusu çevre olunca karar alıcı kadınların erkeklere göre daha duyarlı olduğunu bize gösteriyor. Bu da kadınları kurban rolünden çıkararak aktif birer aktör olarak görmenin gerekliliğini gözler önüne seriyor.

Neden İklimde Adalet İstiyoruz?

İklim krizi neredeyse 60 yıldır üzerine bilimsel çalışmalar yapılan, 1980'lerden bu yana uluslararası hukuk ve politika sistemine bağlı bir sorunken, günümüzde tüm yerküreyi etkileyen bir çevre sorunudur. Son yıllarda ekolojik güvenliği ve aynı zamanda gezegenin güvenliğini de tehdit etmesi nedeniyle bir güvenlik sorunu haline gelmiştir. Küçük ada devletlerinin başka bir ülkenin silahlı kuvvetleri tarafından işgal edilmeden, iklim krizi nedeniyle topraklarını kaybediyor olmaları güvenlik sorununun en somut örneğidir. Bu ada devletlerinin 3-5 bin kişilik gruplar halinde vatandaşlarını Yeni Zelanda ve Avustralya gibi ülkelere taşımak zorunda kalmaları sonucu o ülkelere giden vatandaşların "iklim mültecileri" gibi özel bir statüde yer almamaları da uluslararası mültecilik hukuku tarafından bir eksikliği gözler önüne sermektedir. Gittikleri ülkede oturma izni, çalışma izni ya da uluslararası mülteciler hukukunun mültecilere verdikleri başka haklara sahip olmayan iklim krizi mağdurları sadece anadillerini konuşabiliyor, inançlarını, gelenek ve göreneklerini sürdürebildikleri birtakım faaliyetleri yerine getirebiliyorlar. Bu nedenle ivedilikle iklim mülteciliğinin hukuki bir güvenceye kavuşturulması gerekmektedir.

Bu noktadan hareketle iklim politikalarının temelinde adalet düşüncesinin yattığını söyleyebiliriz. İklim hukukunu oluşturan çerçeve sözleşme ve protokollere bakıldığında da en önemli kavramın "adalet" olduğunu görüyoruz. Yani iklim politikalarında eşitlik yerine adalet ve hakkaniyet talep edilmesi gerekiyor. Çünkü iklim krizine yol açma noktasında kimse eşit değil, dolayısıyla sorumluluk alma noktasında da eşit olunması beklenemez. Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan bir kömür tekeli hissedarı erkek ile Zimbabve'de yaşayan ve tarlada çalışan bir kadını iklim krizinden eşit derecede sorumlu tutmamız mümkün değil, çünkü eşit derece karbon ayak izi üretmiyorlar.

Bir bireyin, bir ülkenin veya bir kuruluşun sürdürdüğü faaliyetler sonucu atmosfere saldığı sera gazlarının karbondioksit cinsinden karşılığı karbon ayak izi olarak adlandırılır.

Eşitlik

Hakkaniyet

Adalet

İklim politikalarının temelinde adalet düşüncesi yatıyor. Zaten iklim hukukunu oluşturan çerçeve sözleşme ve protokollere baktığımızda da en önemli kavramların adalet olduğunu görüyoruz. İklim politikasında adaleti ve hakkaniyeti talep etmemiz gerekiyor. Eşitlik diye bir talebimizin olmaması gerekiyor. Çünkü iklim sorununa yol açmada eşit değiliz, dolayısıyla sorumluluk almada da eşit olamayız.

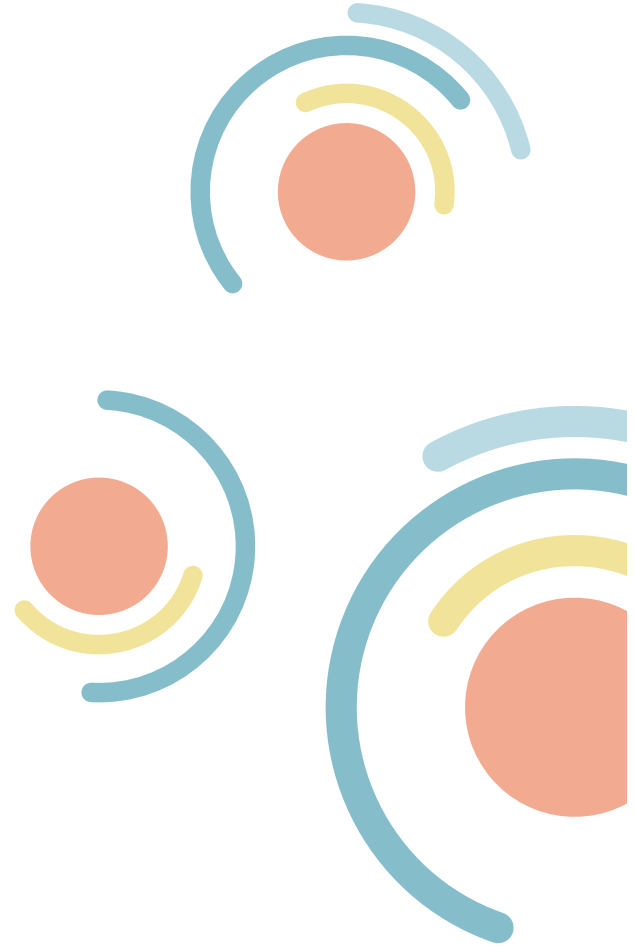
Kaynak: <https://www.mobilizegreen.org/blog/2018/9/30/environmental-equity-vs-environmental-justice-whats-the-difference>

Yapılması gereken, iklim politikalarında adil ve hakkaniyetli olmayı öne çıkaran uygulamaların hayata geçirilmesi. Atmosferin kullanılmasında eşitlik ilkesi ileri sürülebilir ancak herkes eşit olursa bazıları perdenin arkasında kalır. Adaleti ve hakkaniyeti sağlamak adına dezavantajlı olanlara ve sorumluluğu az olanlara daha farklı pozitif uygulamalar yapılması gerekiyor.

İklim Adaletsizliğinde Kimler Dezavantajlı? Kimlerin İklim Uyum Çalışmalarında ve İklim Politikalarında Özel Olarak Gözetilmesi Gerekli?

- Coğrafi açıdan bu krizden en çok etkilenen bölgelerde yaşayanlar,
- Ekonomik, toplumsal faktörlere bağlı olarak yoksulluk çekenler,
- Toplumsal cinsiyet özelinde kadınlar ve kız çocukları,
- Engelli bireyler,
- Karar mekanizmalarında hiç söz hakkı olmayan gelecek kuşaklar.

İklim adaleti ilkesi dezavantajlı grupların iklime uyum çalışmalarında ve iklim politikalarında özel olarak gözetilmesini esas alıyor. İlkenin dayandığı üç hukuki düzenleme mevcut; Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, yürürlükte olmayan Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması. Uluslararası düzeyde yapılmış bu üç küresel anlaşma "ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk" ilkesine göre iklim kriziyle mücadelede nasıl davranılması gerektiği ve alınan sorumlulukların çerçevesini çizmesi açısından hayli önemli. İklim adaleti tartışmasında gelinen noktada hangi aşamalardan geçildiğini görmek açısından uluslararası anlaşmaların ve çabaların tarihçesine göz atmak gerekiyor.

Geçmişten Günümüze İklim Krizine Yönelik Uluslararası Adımlar

İklim krizi küresel nitelikli bir sorundur. Bu nedenle sorunun çözümünde uluslararası iş birliğini sağlamak son derece önemlidir. Devletlerin tek taraflı eylemleriyle iklim değişikliği sorununa köklü bir çözüm üretmek mümkün değildir. Bu noktada uluslararası iş birliğini sağlamaya yönelik olarak güçlü bir çaba gösterilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Uluslararası toplum 1970'lerden bu yana konuyu gündemine almış olsa da, BM çatısında altında doğrudan iklim değişikliği sorununa temas eden ilk çok taraflı çevre anlaşması 1992 yılında imzalanmıştır.

1972'de yapılan "Stockholm Konferansı" çevresel sorunların küresel ölçekte el alınması açısından bir dönüm noktası olmuştur. 1979'da gerçekleşen Dünya İklim Konferansı ile iklim değişikliğinin insan etkinliklerinden kaynaklanan, insan faaliyetleri sonucu ortaya çıkan bir sorun olduğu konusunda netlik sağlanmıştır. 1988 tarihinde ise iklim değişikliğiyle mücadele için bilimsel veri üretimini sağlayan bir yapı olarak Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) kurulmuştur. IPCC, iklim değişikliği ile ilgili bilimsel veri üreten, yayımladığı raporlarla iklimde meydana gelen değişimin boyutlarını ve iklim krizinin etkilerini verilerle ortaya koyan, politika üreticilerine yol haritası niteliğinde raporlar hazırlayan uluslararası bir örgüttür.

1990 yılı ise 2. Dünya İklim Konferansı'nın gerçekleşmesi ve IPCC tarafından 1. Değerlendirme raporunun yayımlanması bakımından önemli bir yıldır. Hem Konferansın hem de Raporun temel çağrısı "Daha fazla vakit kaybetmeksizin iklim değişikliği sorunuyla uluslararası mücadelenin çerçevesini çizilecek bir anlaşmanın yapılması" gerektiği olmuştur.

Takip eden iki yıllık süreçte anlaşma taslağı hazırlanmış ve 1992'de Rio Zirvesi'nde imzaya açılmıştır. 1992 yılında imzalanan BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, 1994 yılında yürürlüğe girmiştir. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi uluslararası iklim rejimini oluşturan düzenlemelerden ilki ve çatı anlaşma olarak kabul edilmektedir. Uluslararası düzeyde iklim kriziyle mücadeleyle yönelik 3 hukuki düzenlemeden ilki olan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi aynı zamanda rejimin kurucu anlaşması niteliğindedir. Bu Anlaşma çatısında 1997 yılında 3. Taraflar konferansında Kyoto Protokolü imzaya açılmış ve 2005'te yürürlüğe girmiştir. Kyoto Protokolü rejimin önemli bir dönüm noktası hatta iklim rejiminin duraklama periyodunun başlangıcı olarak kabul edilmektedir. İklim rejimi bünyesinde her yıl düzenli olarak taraflar konferansları yani COP'lar (Conference of Parties) gerçekleştirilmektedir. Taraflar her yıl bir araya gelerek anlaşmanın gidişatıyla ilgili kararlar almaktadırlar. Anlaşmanın bir nevi yasama organı olarak düşünebilecek taraflar konferanslarında eksik yönler belirlenip yeni düzenlemeler yapılabilen ve yeni kararlar alınabilmektedir. Son olarak iklim rejimi içindeki 3. düzenleme ve iklim rejiminin son önemli dayanağı olan Paris Anlaşması 2015 yılında gerçekleştirilen COP 21'de kabul edilmiştir. Bu alandaki son gelişme ise 2022 sonunda Mısır'da gerçekleştirilen COP27 ve onun sonuç bildirgesidir.

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi

İklim rejiminin temel ilkelerini, kurallarını ve çerçevesini belirleyen ilk düzenleme Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'dir. Sözleşmenin temel amacı atmosferdeki sera gazı birikimlerini, iklim sistemi üzerindeki tehlikeli insan kaynaklı etkiyi de önleyecek bir düzeyde tutmayı başarmak olarak ifade edilmektedir. Fakat bu düzeyin ne olduğu veya tarafların emisyonlarını bu düzeyde tutmak adına ne yapmaları gerektiği net bir şekilde belirlenmemiştir. Kısaca söylemek gerekirse taraflar açısından bağlayıcı salım hedefleri bulunmamaktadır. Anlaşmaya taraf olan devletleri belirli bir tarihe kadar, belirli düzeyde emisyonlarını azaltmakla yükümlü kılacak spesifik hükümler Sözleşme'de yer almamaktadır. Sözleşme'nin tarafların yükümlülüklerini belirlemede temel aldığı önemli bir ilkesi vardır: "ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk ilkesi". Ülkelerin farklı bağlamlarda yer aldığı fail-mağdur diyalektiğinde iş birliğinde tarafların uzlaşmasını sağlayıcı bir ilke olarak belirlenen bu ilkeye göre gelişmiş ülkelerin sürece öncü olması ve daha fazla yükümlülük altına girmeleri beklenmektedir.

"Ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk ilkesi" eşitlik ilkesinin daha sofistike bir yorumu olarak nitelendirilebilir. İlkeye göre iklimle mücadelede bir ortaklık esastır fakat yine de sorumlulukların farklılaştırılması gerekmektedir. Sorumlulukların neye göre farklılaştırılacağı; soruna sebebiyet verme ve çözüm konusundaki göreceli kapasiteye göre iki şekilde belirlenmektedir. Her iki kriterde de oklar gelişmiş ülkeleri işaret etmektedir. Buna bağlı olarak çerçeve sözleşmede ülkeler üç gruba ayrılmıştır. EK-1 ülkeleri, EK-2 ülkeleri ve bu iki ek dışında kalan tüm ülkeler ise "Diğer Ülkeler" olarak sınıflandırılmıştır. EK-1 ülkeleri Avrupa Birliği AB, OECD ve eski doğu bloğu ülkeleridir. Bu ülkelere yüklenen sorumluluk sera gazı emisyonlarını 1990 seviyesine çekmektir.

Ancak bunun ne kadar sürede yapılacağı ya da her ülkenin sorumlu olacağı azaltım yükünün ne kadar olduğu net bir şekilde ortaya konmamaktadır. EK-2 sadece AB ve OECD ülkeleridir; bu ülkelere azaltım yükümlülüğüne ilave bir sorumluluk daha yükleniyor. Buna göre Ek 2 ülkeleri, gelişmekte olan ülkelere finansal ve teknolojik destek sağlamalıdır. Kısacası, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi gelişmiş ülkeleri hem sera gazı azaltımıyla hem de gelişmekte olan ülkelere finansal destek sağlamakla yükümlü kılmakta ancak buna ilişkin detaylara yer vermemektedir.

Sözleşmede uyumun uyumsuzluktan net olarak ayrılacağı bir kriter yoktur. Bu durum da sözleşmeyi daha esnek ve yumuşak hukuk belgesi olarak nitelenen bir düzenlemeye dönüştürüyor. Uyumsuzlukların diplomatik yollarla çözümünü öngören bir düzenleme olmakla birlikte tarafların uyumunu destekleyecek bir Uyum Komitesi'nin kurulmasını sağlıyor. Yükümlülüğünü yerine getirmeyen ülkelere daha çok tavsiye ya da destek sunma şeklinde daha kolaylaştırıcı yaklaşımlar benimseniyor. Bunun nedeni ise sorunun küresel bir sorun olması ve küresel mücadele gerektirdiğinin bilincinde olarak tarafları caydırmadan, tamamını sürecin içerisine çekmektir. Daha yüksek hedeflerin bulunduğu bir anlaşmada tarafların imzalamaması ve sürecin baştan tıkanması durumunun önüne geçilmek istenmektedir. Çerçeve anlaşmanın niyeti öncelikle süreci başlatmak ve mümkün olduğunca fazla sayıda tarafın sözleşmeyi onaylamasını ve imzalamasını sağlamaktır. Zaman içerisinde sürecin gelişmesiyle beraber iklim krizine ilişkin bilginin ve farkındalığın da paralel şekilde artmasıyla daha güçlü yükümlülüklerin getirilmesi hedeflenmektedir.

Kyoto Protokolü

Kyoto Protokolü iklim rejimi açısından çok önemli ve görece güçlü bir düzenleme olarak karşımıza çıkmaktadır. Kyoto Protokolü'nün güçlü ya da daha katı yapısı ironik bir biçimde kendi sonunu da getirmiştir. İklim rejiminin evriminde önemli bir dönemeç niteliğinde olan protokol aynı zamanda iklim politikaları açısından bir tıkanma noktasıdır. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, daha önce de ifade edildiği üzere esnek ve köklü davranış değişiklikleri gerektirmeyen bir sözleşme niteliğindedir. Bu nedenle Sözleşme yükümlülüklerinin netleştirilmesine ve azaltım yükümlülüklerinin belirlenmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu durum 1997 yılında gündeme gelmiş ve Sözleşmeye ek olarak Kyoto Protokolü oluşturulmuştur. Kyoto Protokolü'nde çerçeve sözleşmede muallakta kalan meseleler netleştiriliyor, takvime bağlanıyor ve azaltım hedefleri konuyor. Hatta her bir hedef tek tek ülkeler bazında belirleniyor.

HEDEF: Sözleşmeye taraf olan EK-1 ülkeleri 2008-2012 döneminde sera gazı emisyonlarını 1990'daki seviyenin %5 altına çekmelidirler.

Yine eklerle birlikte ülkelerin tek tek her birinin ayarlanmış azaltım hedefleri koyduklarını görüyoruz. Ancak net azaltım hedefleri ülkeler açısından çok da sıcak karşılanmıyor. Bu yüzden daha kolay uygulanabilmesi açısından esneklik mekanizmaları protokol kapsamında devreye konuyor. En çok eleştiren konulardan birisi de esneklik mekanizmaları oluyor. Çünkü aslında yapılmak istenen ve yapılması gereken, sınırlar dâhilinde mutlak azaltım iken esneklik mekanizmaları bunun önüne geçiyor. Emisyonu mutlak oranda azaltmak yerine emisyonu depolayan alanlar arttırılmaya çalışılmış ya da azaltım hedefi, emisyonun üretildiği ülkelerin dışında gerçekleştirilen projelerle sağlanmaya çalışılmıştır. Yani mutlak azaltım yerine yutakların arttırılması söz konusu oluyor.

Yutak kavramı ilk olarak Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nde, "bir sera gazını, bir aerosolü veya bir sera gazının oluşumunda rolü bulunan bir öncü maddeyi atmosferden uzaklaştıran herhangi bir işlem, faaliyet veya mekanizma" olarak tanımlanır.

Karbon yutağı karbondioksiti atmosferden yutarak depolayan doğal veya insan yapımı sistemler. Ormanlar en yaygın yutak türüdür. Ayrıca, toprak, turba, permafrost (sürekli donmuş) toprak tabakaları, okyanus suyu ve derin okyanustaki karbonat çökeltileri diğer yutak şekilleridir.

Kyoto Protokolü her ne kadar katı bir düzenleme gibi görünse de denetimler ve yaptırımlar konusundaki uluslararası güçlükler anlaşmanın başarısını etkilemektedir. Uluslararası sistemde ya da anlaşmalarda kolay kolay güçlü denetim ve yaptırım mekanizmaları uygulanamamaktadır. Kyoto'nun yaptırımları da bu anlamda oldukça zayıf kalmaktadır. Ülkeler taahhütlerini yerine getirmemişse esneklik mekanizmalarından yararlanamamakta ve bir dahaki yükümlülük döneminde %30 daha fazla azaltım yapmak durumunda kalmaktadır. Ancak Kyoto protokolü 2. yükümlülük dönemi yürürlüğe girmemiştir. Kyoto azaltım yükümlülüğünün anlaşma üzerinden devletlere empoze edildiği bir model olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani devletlerin azaltım yükümlülüğünü anlaşma belirlemekte ve her devlete bu yükümlülüğü tahsis etmektedir.

ABD bu yapıya karşı olan devletlerin başında gelmektedir. Rejimin en temel bileşenlerinden bir tanesi olan ABD hiçbir zaman azaltım sorumluluğunun anlaşma tarafından belirlendiği bir yapıya taraf olmayacağını en başından açıklayarak anlaşmanın yürürlüğe girmesini geciktirmiştir. Çünkü anlaşma-

nın yürürlüğe girmesi için emisyonların %50'sinden sorumlu en az 55 ülkenin anlaşmayı onaylaması gerekmektedir. ABD'nin dışta kalması sebebiyle bu hedefe bir türlü ulaşılamamıştır. 2005 yılında Rusya'nın taraf olmasıyla Protokol yürürlüğe girmiştir. Buna rağmen bir taraftan protokolün uygulanmasındaki sorunlar, diğer taraftan ikinci yükümlülük dönemi koşulları üzerinde anlaşılabilmesi gibi sebeplerle Protokol'ün ömrü kısa sürmüştür.

Kyoto'nun başarısızlığı aslında iklim rejiminin başarısızlığı anlamına gelmektedir. İlk yükümlülük dönemi olan 2008-2012 periyodunun ilk yılında gerçekleştirilen COP'ta 2. yükümlülük dönemi için nasıl bir yapı tasarlanması gerektiği gündeme alınmıştır. Ne yazık ki bu COP'tan da istenilen sonuç elde edilememiştir. 2. yükümlülük dönemi 2012 Doha Taraflar Konferansı'nda belirleniyor. 2013-2020 olarak belirlenen yükümlülük döneminde EK-1'de yer alan gelişmiş ülkelere sera gazı emisyonlarını 1990'daki seviyeye göre %18 aşağı çekme sorumluluğu getirilmiştir. Ancak yeterli sayıda taraf imzalamadığı için bu yükümlülük dönemi yürürlüğe girmemiştir. Bu süreç rejim içinde bir rota değişikliği olarak 2015'de Paris Anlaşması'nı gündeme getirmektedir.

Paris Anlaşması

Paris Anlaşması'nda taraf devletlerin sera gazı azaltım yükümlülükleri anlaşma tarafından değil taraf devletlerin ulusal katkı beyanları ile belirlenmektedir. Her taraf devlet Anlaşma sekretaryasına Ulusal Katkı Beyanını sunarak azaltım taahhüdünde bulunmalıdır. Paris Anlaşması aşılmaması gereken sıcaklık hedefini üst sınır olarak belirlemekte ve bu hedef doğrultusunda aşağıdan yukarıya bir yaklaşımla devletlerden ulusal katkı beyanlarını belirlemelerini talep etmektedir. Bu iklim rejiminin tarihi seyri azaltım yükümlülüklerinin tarafların kendileri tarafından belirlendiği yeni bir dönemdir. Paris öncesine kadar olan dönemde odak noktası emisyon azaltımıyken, Paris'ten sonra azaltım politikalarına ek olarak adaptasyon politikalarının önem kazandığı

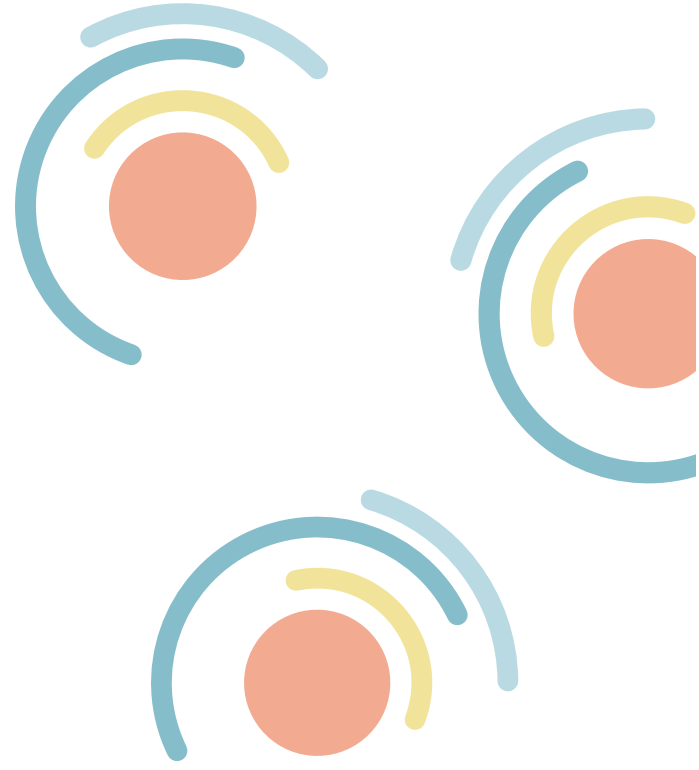
görülmektedir. İklim değişikliğinin etkilerinin kaçınılmaz olduğu durumlarda bu etkilerle baş edebilmeyi sağlayacak politikaların geliştirilmesi tüm taraflar için temel bir zorunluluk haline gelmektedir. Bu yüzden iklim değişikliğine uyum sağlamak, adapte olmak ve etkilerle baş edebilmek konusu müzakereler için giderek daha önemli bir gündem maddesi haline gelmiştir. Paris Anlaşması aynı zamanda mevcut finansman mekanizmalarının dışında kayıp ve zarar fonu olarak bilinen yeni bir finansman mekanizması öngörmektedir. Kayıp zarar fonu Anlaşmanın "iklim adaleti" konusunu gündemine aldığı temel göstergelerinden birisidir. Paris Anlaşması'nda rejimin diğer yasal düzenlemelerinden farklı olarak güçlü bir iklim adaleti vurgusu yapıldığı görülmektedir.

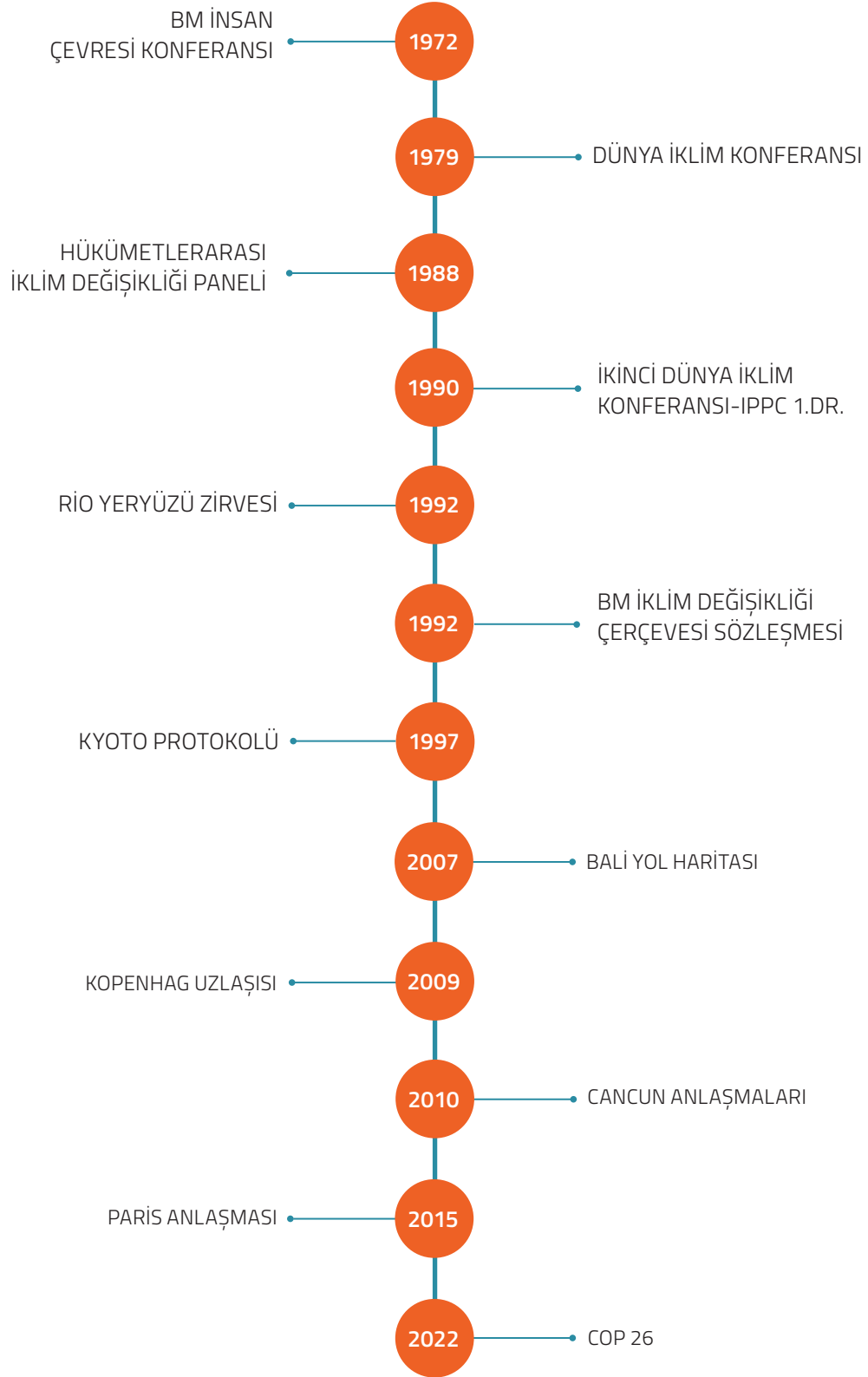
İklim değişikliğine sebep olma konusunda neredeyse hiçbir sorumluluğu olmayan özellikle de kırılgan ülkelerin, küçük ada devletlerinin süreçten ciddi şekilde zarara uğradıkları görülmektedir. Bu ülkelerin talepleri iklim finansmanının bir sorumluluk ve tazminat altında karşılanması, kayıplarının ve zararlarının giderilmesidir. Bunun kendilerine yapılmış bir mali destek/yardım olarak değil, ödenmesi gereken bir iklim borcu, bir karbon borcu olarak görülmesi gerektiğini dile getirmektedirler. Bununla ilgili yeni mekanizmalar geliştirilmesi talepleri var ve iklim finansmanı ile ilgili güçlendirmeler yapılması beklenmektedir. Gelişmiş ülkeler adaptasyon fonuna finansman ayırma konusunda daha isteklidir. Ancak kayıp zarar fonuna destek konusunda aynı isteklilikte olduklarını söylemek güçtür. Çünkü bu onlara bir sorumluluk, bir tazminat yüklemiş olmaktadır. Dolayısıyla yapacakları destekleri diğer finans mekanizmalarıyla yürütmek istemektedirler. Örneğin, adaptasyon fonuyla ya da iklim fonuyla. Ama kayıp ve zararın karşılanması bir hatanın, bir haksızlığın kabul edilmesi anlamına da gelmektedir. Bu nedenle buna çok yanaşmıyorlar. Dolayısıyla kayıp ve zarar mekanizması Paris Anlaşması'nda vurgulansa da henüz işlerlik kazanmamıştır.

Paris Anlaşması'nda temel hedef ulusal katkı beyanlarıyla devletlerin sıcaklığı 2 derecenin altında ve hatta mümkünse 1,5 derecede sınırlandırmalarıdır. Burada rejime dayanak oluşturan ortak ancak farklılaşmış sorumluluk ilkesi ulusal koşullar ışığında farklılaştırılmış sorumluluklar ve göreceli kapasiteye dönüşmektedir. Paris Rejiminin Kyoto'ya göre üstünlüğü bu sorumluluğu tüm devletlere yüklemesidir. Anlaşma ulusal katkılar konusunda 5 yıllık periyotlar öngörmektedir. Yani tüm taraflar 5 yılda bir ulusal katkılarını yenilemek zorundadır. Her ulusal katkının bir öncekinden daha güçlü ve daha iddialı olması gerekiyor. Yine anlaşmada ifade edilen bir başka önemli yükümlülük en kısa sürede tüm ülkelerin zirve değerlerine ulaşması ve bunları hızla aşağı çekmesidir. Salınan karbonla emilen karbonun birbirine denk geldiği "karbon nötr" "zero karbon" "net sıfır" noktasına gelebilmek için 2050 hedef tarihi olarak belirlenmiştir.

Paris Anlaşması'nın diğerlerine göre çok esnek bir düzenleme olduğunu söyleyebiliriz. Hatta Paris Anlaşması yürürlüğe girdiğinde "bu bağlayıcı bir anlaşma değil" diye eleştiriler almıştır. Aslında Paris Anlaşması bağlayıcı bir hukuki düzenlemedir. Ama bağlayıcı olarak nitelendirilmemesi, Kyoto'da gördüğümüz gibi bağlayıcı yükümlülükler olmamasından kaynaklanmaktadır. Yani taraflar kendi yükümlülüklerini kendileri belirlemektedir. Paris Rejiminin buradaki öne çıkan tarafı güçlendirilmiş şeffaflık çerçevesi denilen yeni mekanizmadır. Taraf devletler azaltım yükümlülüklerini kendileri belirleseler bile tarafın bunlara uyumunun çok daha sıkı şekilde denetim altına alınmasını sağlayacak bir yapı da mevcut. Raporlama yükümlülüğü rejimin tamamında; yani Çerçeve Sözleşmede de var ama burada raporların sayısının arttığını, raporlara ilişkin teknik incelemenin olduğunu, taraf devletlerin raporlarına ilişkin doğrulama prosedürünün olduğunu görüyoruz. Bir kere her bir taraf emisyon envanteriyle

yani emisyon azaltımıyla ilgili, yaptığı adaptasyon eylemiyle ilgili, aldığı destekle ilgili rapor vermek zorundadır. Bu noktada güçlü bir ölçme mekanizması, raporlama ve doğrulama da işletilmektedir. Ayrıca anlaşmada açıklığın, hesap verilebilirliğin, şeffaflığın defaten vurgulandığı görülmektedir.

Şekil 5. İklim Değişikliği Uluslararası Müzakereleri

Paris Anlaşması'ndaki son aşama COP 26 Glasgow'da (2021) yapılmıştır. Burada tarafların 1,5 derece onayını ve bu konuda uzlaşma ve çaba gösterdiklerini görmekteyiz. Kömürden çıkış güçlü şekilde dile getirilmiş olmasına rağmen Paris Paktında yani kabul edilen son düzenlemede kömürden aşamalı çıkış kavramının çıkartılarak **kömürün aşamalı azaltılmasına** dönüştüğü görülmektedir. Her ne kadar bilimsel gerçekler acil eylemi gerektirse de tarafları kendi ekonomik çıkarlarından kolayca uzaklaştırmak ne yazık ki mümkün değildir. Bu da kömürden çıkış söylemine yansımıştır. Kayıp ve zarar fonu konusunda atılan somut bir adım da ne yazık ki yoktur fakat adaptasyon fonuna katkının artırıldığını görülmektedir.

İklim değişikliğiyle mücadele sadece BM nezdinde yürütülen çabalarla, BM'in klasik diplomatik süreçlerinde ulaşılan anlaşmalarla baş edilebilecek bir sorun olarak gözükmemektedir. Güçlü sivil hareket de gerekmektedir. İklim adaleti hareketi ve talebi bu noktada oldukça önemlidir. Süreci hızlandıran, taraf devletleri hareketsiz kalmaktan bir şekilde kurtaran, zorlayan önemli bir konudur. Dolayısıyla iklim değişikliğiyle mücadelenin sadece bu diplomatik süreçler, hatta pazarlıklar, uzlaşmalar neticesinde oluşan anlaşmaların ötesinde güçlü bir sivil hareketle desteklenmesi gereken bir süreç olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

İklim Etkisini Azaltmada Toplumsal Cinsiyetin Rolü

Toplumsal cinsiyet, toplumun ekonomik analizi için yapısal bir kategoridir: yalnızca toplumsal cinsiyet perspektifi, toplumsal olarak gerekli işin hiyerarşik organizasyonunu ve yalnızca ekonomide değil, aynı zamanda toplum içinde de ilgili güç ilişkilerini açıklar.

(Hennessy ve Ingraham 1997)

İktisadi değer, temelde iki aktör arasındaki etkileşimdir. Bunlardan ilki hane halkları ikincisi ise firmalar. Ekonomi bu iki aktör arasındaki sürekli döngü içerisinde ve bu döngünün sürekliliği için sürekli çaba göstermektedir. Hane halkları tarafından firmalara sağlanan kaynaklarla iki aktör arasında "kaynak piyasası" ve "mal-hizmet piyasası" ortaya çıkmaktadır. Mal hizmet piyasasında hane halkları tüketici rolündedir. Tükettikleri mallar, hizmetler sonucunda firmalara yaptığı ödemeler firmalar için kaynak giderler için ödemelere dönüşür. Firmalarda daha sonra mal hizmet piyasasına tüketmeleri için mal, hizmet sağlar. Aynı zamanda hane halkları için onların sağladığı emek kaynağı veya işte sermaye kaynağına karşılık gelirler öderler. Bu gelirlerin harcamaya dönüşmesi, harcamaların gelirlere dönüşmesi sürekli bir şekilde gerçekleşir. Yani hanenin dışına kapının dışına çıktığınız anda bu faaliyetleri gözlemlersiniz. Bunun sürekliliği ve buradan değerlerin iktisadi değerlerin sızması için katma değer, üretilen katma değer ülke içerisinde, coğrafya içinde kalması için pek çok makro politika izlenir. Ekonomi tamamen piyasadaki bu döngüyle ilgilendiği için iktisadi büyüme dediğimiz şey bu döngünün genişlemesine odaklı bir alan olarak karşımıza çıkıyor. Yani büyüme teorileri ve kuramları aslında neler yapılabilir sorusu etrafında şekilleniyor.

Maddi olarak da yaşamı yeniden üreten, hane halkları içerisinde de daha çok kadınlar tarafından üretilen ve sürekli bu hizmetlerin daim kılındığı bir alan var. Bu da ekonominin en önemli parçası ve toplumsal değerlere de etki ediyor. Yani makro politikaların nasıl olacağı, nasıl dönüştürüleceği, toplumsal değerlerin hemen hemen hepsi aynı zamanda hane halklarının içerisinde de üretilen ve ekonomiye başlı başına etki eden değerler ve düzenleyici kurumlardır. Kadın emeğinin sonsuza dek tam esnek şekilde, sürekli olarak, bedava ve hiç ücretlendirilmeden bu piyasayı teşvik edecek şekilde bakım ihtiyaçlarını karşılayacağını varsayan bir kesim var. Ama biz biliyoruz ki, bu varsayımlar insani kapasiteyi, insan yeterliliklerini eriten varsayımlar.

İklim meselelerinin en temeli de yine piyasanın, piyasa anlayışının, piyasaya odaklı, etkinliğe odaklı bir ekonomik yaşam varsayımının doğanın kaynaklarını da sınırsız varsayması gibi bir yanlışla başlıyor. Son dönemde de sınırsız sanılan ama sınırlı olduğunu bildiğimiz gezegen kaynakları nedeniyle iklim sorunları, hem de aynı zamanda çözülemeyen yapısal, sistemin kendi araçlarıyla çözemeyeceğini bildiğimiz, toplumsal eşitsizlikler konusunda bir ortaklaşma söz konusu. Yani toplumsal cinsiyet eşitliği için mücadele edenler çevre duyarlılığı için de aynı zamanda mücadeleye başladılar.

Hem çevreye hem de toplumsal cinsiyete duyarlı uygulamalardan bir tanesi, bakımı merkeze almak. Bakım dediğimizde sadece hane içindeki ücretsiz bakım emeğini değil aynı zamanda erken çocukluk, uzun dönemli bakım, yaşlı bakımı veya ev işleri gibi ücretli bakım emeğini de düşünüyoruz. Örneğin, Türkiye diğer OECD ülkeleriyle karşılaştırıldığında bakım politikalarına yapılan harcamalar konusunda diğer ülkelere

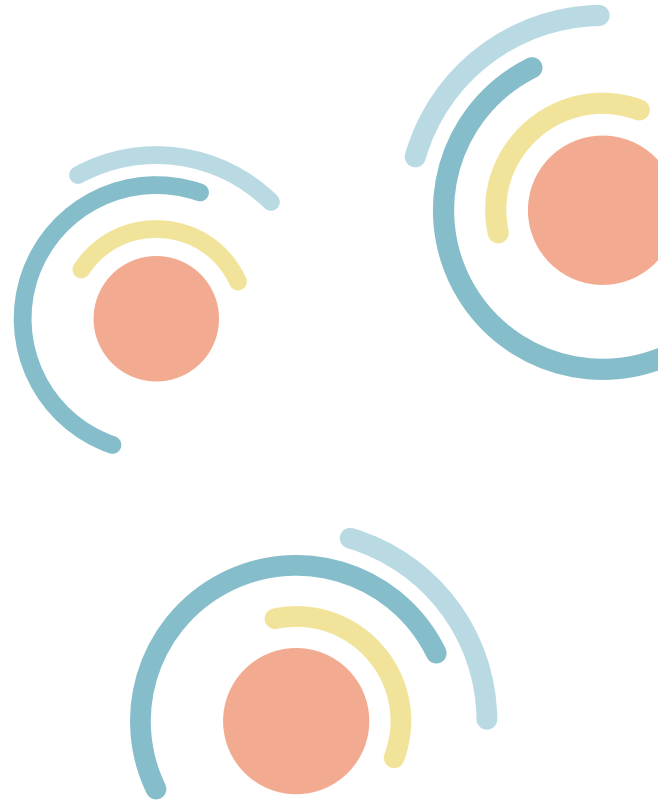
rin çok gerisindedir. Dolayısıyla bu alanda kamunun da yapması gereken, kamu harcamalarını genişletmek ve kamu harcamalarının nerelere yönlendirileceğine karar vermektir. Uygulanabilecek stratejilerden ikincisi kısa çalışma saatlerinin benimsenmesi. Örneğin Kore’de, 2018 yılında haftalık çalışma saati 68’den 52’ye düşürme konusunda yeni bir yasa çıkartılmıştır. Yasal, zorunlu çalışma mesaisini sonra da 40 saate aşama aşama indirme planı yapılmıştır. Kore kültürel olarak bize çok benzeyen, fakat eğitime erişim konusunda, kişi başına gelir konusunda bizden şu anda çok daha farklı seviyede olan bir ülke. Patriarkal değerlerin hala çok güçlü olduğu ve gücünü koruduğu bir toplumdan söz ediyoruz. Bize benzer şekilde küçük çocuklu hanelerde sorumluluğun annelerin üzerinde olması gerektiği gibi bir inanç çok yaygın. Dolayısıyla da her ne kadar gündüz bakım evlerinden yararlansalar da daha çok anneleri gün içerisinde çocukların ihtiyacını karşılıyor. Bu yapı içerisinde çalışma saatlerinin kısaltılmasıyla anneler ve babalar arasında nasıl bir bölüşüm gerçekleşebilir gibi bir soru gündeme geliyor. Aslında uzun çalışma saatlerinin azaltılmasındaki amaç, kadınların ve erkeklerin iş gücü piyasasına katılımının eşit koşullarda sağlanması aynı zamanda erkeklerin de hane içi faaliyetlere, bakım faaliyetlerine katılımının desteklenmesi. Dolayısıyla eşitlikçi bir iş bölümü dönüşümü söz konusu oluyor.

Ekoloji ve sürdürülebilirlik cinsiyetten bağımsız değildir; toplumsal cinsiyet ilişkilerinin analizi, doğa ve toplum arasındaki ilişkileri anlamak ve çevresel krizin üstesinden gelmek için hayati öneme sahiptir; cinsiyet adaleti olmadan çevre adaleti, sürdürülebilirlik ve herkes için iyi bir yaşam olmaz.

Verimliliğin ötesindeki zaman – Tüm zamanlar eşit değildir, bağlam önemlidir.

Yaşam için bakma ve yaşama bakma yaşamı önemsemek

(Tronto 1993, 2013)

Kaynakça

Algan, N. (2008). İklim Etiği. *Mülkiye Dergisi*, Cilt: XXXII, Sayı: 259, 2008, s.191-204.

Algan, N. (2018). Kentsel Gelişmede Ekolojik Sürdürülebilirlik, *Kentsel Politikalar* içinde (356-366). A, Mengi., D, İşçioğlu., Ankara: Plame.

Alica Gökalp, S. ve B., Doğru, vd., (2019). İklim Mücadelesinde Ekonomik, Sosyal ve Ekolojik Adalet. *İklim Değişikliği Eğitim Modülleri Serisi* 16, Ankara.

Bali Principles of Climate Justice, (2002, 28 August). *International Climate Justice Network*, Erişim: <https://corpwatch.org/article/bali-principles-climate-justice>

Centre for Civil Society, *What is "Climate Justice"?* Erişim:<http://ccs.ukzn.ac.za/default.asp?4,80,5,2381>

Credit Suisse, (2018). *Küresel Servet Eşitsizliği*, Uluslararası Şeffaflık Derneği, Erişim: <http://www.seffaflik.org/wp-content/uploads/2020/01/K%C3%BCresel-Servet-E%C5%9Fitsizli%C4%9Fi.pdf>

Dündar Kaya, A. (2018). *Akdeniz Havzasında İklim Değişikliğinin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Dündar Kaya, A. (2022). *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları*, Yayınlanmamış Çalışma Notu.

Gündoğan, A C, (2018, 18 Nisan). "Türkiye AB İklim Finansmanı Yardımlarından En Çok Yararlanan Ülke mi?" (ACT Alliance) Erişim adresi <https://www.iklimhaber.org/turkiye-ab-iklim-finansmani-yardimlarindan-en-cok-yararlanan-ulke-mi/>

Hennessy, B. ve C., Ingraham, vd., (1997). *A Reader In Class, Difference, And Women's Lives Materialist Feminism*. England: Taylor & Francis Ltd, Routledge.

Ilık Bilben, M S. (2018). Yeni Bir Toplumsal Düzenin Doğum Sancısı: İklim Adalet(sizliği ve Hak Temelli Yaklaşımın Önemi. *Akdeniz Beşeri Bilimler Dergisi*, VIII/1, 213-226.

https://www.researchgate.net/publication/326063910_Yeni_Bir_Toplumsal_Duzenin_Dogum_Sancisi_Iklim_Adaletsizligi_ve_Hak_Temelili_Yaklasimin_Onemi

Kaya, Y. (2017). *Paris Anlaşmasını İklim Adaleti Perspektifinden Değerlendirmek*. Uluslararası İlişkiler, 14(54), 87-106.

Kovancı, E. (2019) *İklim Krizi Bağlamında Toplumsal Cinsiyet Tartışması ve Türkiye*. (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/65183>

Madra, Ö. ve Ü., Şahin, vd., (2019). *Açık Yeşil 2: İklim Krizi-Politika ve Aktivizm*. İstanbul: Can Yayınları.

Mengi, A. ve N., Algan, vd., (2003). *Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme: AB ve Türkiye Örneği*. Ankara: Siyasal Yayınları.

Orhan, G., S., Cerit Mazlum ve Y., Kaya, vd., (2017). *Uluslararası Çevre Rejimleri*. Dora Yayınevi.

Tekeli, İ. ve N, Algan, vd., (2011). *Türkiye Açısından Dünyada İklim Değişikliği*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.

Tekeli, İ. ve N, Algan, vd., (2002). *Türkiye İçin Sürdürülebilir Kalkınma Öncelikleri, Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi İçin TÜBA'nın Görüşü*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.

Toksöz, G. ve E., Memiş, vd., (2022). İklim Krizi Kapıda, *Feminizm, Ekoloji, Toplumsal Direniş*. Çağlayan H. ve Atakan Türker K., İstanbul: NotaBene Yayınları.

Tronto, J. C. (1993). *Moral boundaries: A political argument for an ethic of care*. Psychology Press.

Tronto, Joan C. (2013). *Caring Democracy: Markets, Equality, and Justice*, New York, USA: New York University Press.

<https://doi.org/10.18574/nyu/9780814770450.001.0001>

Tuğaç, Ç. (2019). Türkiye’de Kentsel İklim Değişikliği İçin Eko-Kompakt Kentler, *Ankara Üniversitesi Ernst Reuter İskân ve Şehircilik Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları*.

Tuğaç, Ç. (2021). *Küresel İklim Krizi ve Sorumluluk*, Yayınlanmamış Çalışma.

UNDP, *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları*, Erişim: <https://www.undp.org/sustainable-development-goals>.

UNEP, (2022). *The Closing Window Climate crisis calls for rapid transformation of societies*, Erişim: <https://www.unep.org/resources/emissions-gap-report-2022>.

UNGA, (2019). Human Rights Council Forty-first session 24 June–12 July 2019, *Climate change and poverty Report of the Special Rapporteur on extreme poverty and human rights*, A/HRC/41/39, 17 July 2019.

UN, General Assembly, *Resolution adopted by the General Assembly, 66/288. The future we want*, A/RES/66/288, Sixty-sixth session, 11 September (2012). https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_66_288.pdf

UN, *Report of the World Summit on Sustainable Development, Johannesburg, South Africa, 26 August-4 September* (2002).

<https://digitallibrary.un.org/record/478154#record-files-collapse-header>

UN, *Report of the United Nations Conference on Sustainable Development, Rio de Janeiro, Brazil, 20–22 June* (2012), A/CONF.216/16.

UN, *The 2030 Agenda for Sustainable Development*, Erişim: <https://sdgs.un.org/goals>.

WBGU (2007). (German Advisory Council on Global Change), *Climate Change as a Security Risk, May 2007*, Erişim: http://ccsl.iccip.net/wbgu_jg2007_engl.pdf, 15.03.2010.

WCED, (1987). Erişim: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>.

WMO, (2019). *Gendered Impacts of Weather and Climate: Evidence from Asia, Pacific and Africa Capstone Project Research Report*. https://library.wmo.int/doc_num.php?explnum_id=10106

Yıldırım Sarıkoç, B. (2018). *Yerel İklim Değişikliği Politikalarında Kentsel İklim Adaleti: Bursa, İzmir, Karşıyaka ve Nilüfer Örnekleri*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=9IXRDY0jSUBXG-T5Ca-Kujw&no=IWKAonJFDWc5E_mm1UWQ9A

<https://www.cevrehaber.com.tr/egitim/sera-gazi-nedir-h1881.html>

<https://www.cevreportal.com/sera-gazi-emisyonu-nedir-sera-gazi-emisyonu-hakkinda-kisaca-bilgi/>